

Meesterstuk Historiografisch Debat

Waarin verschillen historici als het aankomt op de sociaaleconomische positie van de vrouw in de periode 1400 tot 1800?

Matthias de Groot

S1091414

Beoordelaar: Menze Poortman

Christelijke Hogeschool Windesheim Zwolle

Leerjaar 2022-2023

Lit 2 (Meesterstuk)

Periode 2 leerjaar 4

Inleverdatum: 8 juni 2023

@: S1091414@student.windesheim.nl

Lerarenopleiding geschiedenis 2de graads

¹ Pieter de Hooch, *Vrouw die een kind zoogt en een meisje met hond in een interieur*, 1658-1660. Olieverf op doek. 67.9 x 55.6 cm. Fine Arts Museums of San Francisco.

Voorwoord

Aan het eind van mijn studie rest mij nog één vak om af te ronden om mijn diploma te halen, en daarmee afgestudeerd docent geschiedenis te worden. Voor dit vak moet er een meesterstuk worden gemaakt. Mijn meesterstuk gaat over het debat omtrent vrouwen in de overgangperiode tussen de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. Het is geen historisch overzicht of kroniek van bekende vrouwen uit die roerige periode, maar een specifieke kijk op de sociaaleconomische positie van de vrouwen in Noordwest-Europa, om precies te zijn in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Verschillende historici hebben andere opvattingen, doeleinden en theorieën over dit onderwerp. Omdat er zoveel discussie over bestaat, is het een uitermate geschikt onderwerp voor een meesterstuk.

In dit meesterstuk zal ik eerst een historisch kader schetsen, mijn onderzoeksproces uiteenzetten en de hoofd- en deelvragen verantwoorden. Vervolgens zal ik het debat omschrijven, de historici die er mee gemoeid zijn in hun tijd en ruimte plaatsen en daarna zal ik ook zelf een standpunt innemen in het debat. Daarnaast is er in dit product ook een lessenserie te vinden, naast een visie en een hoofdstuk over het onderwerp historisch denken gekoppeld aan het onderwerp van dit meesterstuk.

Vrouwengeschiedenis, en dan met name in de middeleeuwen, is al eerder voorbij gekomen tijdens de modules Middeleeuwen van docente Marjon Weis-Lijster in leerjaar 2. Zij was in eerste instantie mijn begeleidster voor dit onderzoek, maar dit studiejaar is dat Menze Poortman. Ik wil Marjon bedanken voor de literatuursuggesties, de tips voor online studiemateriaal, de boeken die ze aan mij heeft uitgeleend en de algehele begeleiding. Daarnaast wil ik Menze Poortman bedanken voor de feedback en de concrete tips die hij mij gegeven heeft.

Inhoudsopgave

Deel 1 Historiografisch Debat	4
1. Inleiding	4
2. Welke historici nemen deel en welke theorieën hangen ze aan volgens historisch redeneren? ...	6
2.1 Opitz	6
2.2 De Moor en Van Zanden	7
2.3 Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Schmidt	8
2.4 Pierik en Van den Heuvel	9
3. Op welke wijze verantwoorden historici hun verschillende standpunten in de kwestie: verbetering en verslechtering?	11
4. Op welke wijze wegen de historici het effect van commercialisering en toegenomen welvaart op genderongelijkheid?	15
5. Op welke wijze interpreteren de historici het historische begrip arbeid?	20
6. Op welke wijze wegen de historici de verschillende rollen van mannen en vrouwen?	23
7. Wat is de huidige stand van zaken omtrent het debat?	26
8. Conclusie	28
8.1 Het verschil in visies	28
8.2 De conclusie op de hoofdvraag	29
Deel 2 Professioneel Product	31
1. Stelling nemen	31
1.1 Opitz	31
1.2 Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Schmidt	32
1.3 De Moor en Van Zanden	34
1.4 Van den Heuvel en Pierik	36
1.5 Stellingname	39
1.6 Stelling nemen	49
1.7 Onderwijsvisie	50
2. Literatuurlijst	56
3. Bijlagen	59

Deel 1 Historiografisch Debat

1. Inleiding

Dit meesterstuk draait om de sociaaleconomische positie van vrouwen in de Republiek, en de vergelijking met dezelfde positie in de late middeleeuwen. Om de veranderingen binnen de overgang tussen deze twee periodes in dit meesterstuk te kunnen vatten is er voor gekozen om de twee periodes mee te nemen in het onderzoek. Anders kan er niet goed onderzocht worden in hoeverre er verschil is tussen de positie ten tijde van de Republiek en ten tijde van de late middeleeuwen.

Over de sociaaleconomische positie van de vrouw ten tijde van de middeleeuwen is veel geschreven. Er wordt verschil gemaakt tussen de vroege (500-1000) en de late middeleeuwen (1000-1500), maar de tendens is dat vrouwen een actievere rol spelen in de economie dan gedacht. De notie dat vrouwen zich uitsluitend in de privésfeer mochten bevinden wordt tegenwoordig als onjuist geacht. In de literatuur, zowel hedendaags als van tien, twintig jaar geleden, komt duidelijk een beeld naar voren dat de vrouw ook actief was op de arbeidsmarkt. Vrouwen werkten in de handel, de landbouw en het ambacht, maar ook in grotere instituties als de kerk en de politiek. Hierbij wordt steeds benadrukt dat Europa in deze tijd een patriarchale samenleving was waarin vrouwen beperkte mogelijkheden hadden. Het is echter niet zo dat vrouwen gedurende tien eeuwen niks buitenshuis hebben gedaan.

Over de sociaaleconomische positie van vrouwen in de middeleeuwen bestaat er dus een duidelijke consensus. Dit maakt het analyseren van een historiografisch debat over dit onderwerp erg lastig, aangezien de meningen en conclusies van historici omtrent dit onderwerp veelal overeenkomen. Er is dus niet echt sprake van een debat. Daarom is de beslissing gevallen om bij dit meesterstuk ook het tijdperk van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te onderzoeken. Deze heeft bestaan van 1588 tot 1795, en staat dus bijna een eeuw van de middeleeuwen af. Toch is het bruikbaar voor dit onderzoek, omdat het een unieke staat was waar burgers, voor die tijd, grote vrijheden kenden en een hoge mate van zelfbestuur genoten. Of dit ook voor de vrouwen gold is een discussie die in dit meesterstuk verder zal worden uitgewerkt.

Het sluit ook aan op de historische notie dat de arbeidsparticipatie van vrouwen na de late middeleeuwen kelderde. Deze bereikte een dieptepunt in de negentiende eeuw, waar vrouwen steeds verder binnenshuis werden gedrongen. Volgens sommige historici zette deze ontwikkeling zich vroeg in de late middeleeuwen in, terwijl anderen van mening zijn dat dit veel later plaatsvond. Er zijn ook onderzoeken waaruit blijkt dat de Republiek ook hierin een anomalie was. Dat vrouwen die in de zeventiende en achttiende eeuw in de Republiek leefden juist méér vrijheid genoten dan

hun overgrootmoeders in de late middeleeuwen. Ook zijn er historici die pleitten voor een hernieuwde definitie van arbeid, en vooral vanuit een ruimtelijke bril naar de geschiedenis kijken.

Het moge dus duidelijk zijn dat er veel verschillende beelden zijn over de sociaaleconomische positie van vrouwen na de late middeleeuwen en tijdens de Republiek. Historici zijn het niet altijd met elkaar eens en proberen hun eigen beeld te ondersteunen met historische feiten of onderzoek. Dit maakt het een goed onderwerp om over te discussiëren. De discussie over dit onderwerp wordt geanalyseerd, uiteengezet en aangevuld in dit meesterstuk aan de hand van de volgende hoofdvraag: “Waarin verschillen historici als het aankomt op de sociaaleconomische positie van de vrouw in de periode 1400 tot 1800?”

Net als bij elk ander historisch onderzoek is het ook bij deze niet mogelijk om alle gedachtes en alle beweegredenen van elke historicus te behandelen. Om het behapbaar en leesbaar te houden moeten er keuzes worden gemaakt in welk materiaal wel of niet meegenomen wordt in de beschouwing.

2. Welke historici nemen deel en welke theorieën hangen ze aan volgens historisch redeneren?

In dit meesterstuk wordt er een poging gedaan om een goed beeld te geven van de verschillende theorieën van historici over dit onderwerp. Hun argumenten worden gewogen en uiteengezet. In totaal worden er vier theorieën behandeld.

2.1 Opitz

De eerste theorie is afkomstig van Opitz (1955) zij stelt dat de sociaaleconomische positie van de vrouw na de late middeleeuwen sterk achteruitging in West-Europa. De visie van Opitz luidt dat vrouwen in de late middeleeuwen een sterke positie hadden op de arbeidsmarkt. Deze positie liep door uiteenlopende ontwikkelingen echter steeds verder terug, dit begon in de dertiende en veertiende eeuw, maar nam toe in de vijftiende eeuw.

Historisch redeneren

Opitz draagt verschillende ontwikkelingen aan als verklaring voor deze verandering. In het boek *Historisch Denken* van Dick van Straaten vormt verklaren een van de vier redeneerwijzen die de historicus gebruikt². Binnen het verklaringsproces gebruikt men dan begrippen als oorzaak, gevolg, aanleiding en intentie. Van Straaten maakt onderscheid tussen incidentele en structurele oorzaken, waarbij incidentele oorzaken betrekking hebben op de korte termijn en kunnen bestaan uit handelingen van mensen, en structurele oorzaken slaan op kenmerken van een samenleving. Opitz maakt in haar onderbouwing gebruik van beide soorten oorzaken. Zo schrijft ze over een arbeidsconflict uit 1566, waarbij twee dochters van een koperslager door de stedendag verboden werden om verder te werken in de werkplaats van hun vader, en ver een verordening uit het jaar 1377 over het snijden van kleren. Hiermee laat ze zien dat de verdringing al begon in de veertiende eeuw, in plaats van aan het eind van de late middeleeuwen. Toch maakt Opitz vooral gebruik van structurele oorzaken, zoals de verplaatsing van het economisch overwicht binnen Europa, en de verschuiving van de afzetmarkten als gevolg van de ontdekkingsreizen. Bij de incidentele oorzaken benadrukt Opitz ook de doelen van bijvoorbeeld de gilden, die zich ‘trachtten af te sluiten.’

² Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2e druk; Assen 2015)

Opitz benoemt veel factoren die haar theorie ondersteunen. Het belang van factoren wordt door historici aan de hand van drie criteria getoetst³: de frequentie van factoren, de vraag of factoren echt iets in gang zetten, en de reikwijdte van factoren. Deze criteria worden door Opitz gebruikt, zo blijkt uit in het hoofdstuk 'Vrouwen in de handel.'⁴ Ze toont aan dat de bloeitijd voor Europese groothandelaarsters begon in de veertiende en vijftiende eeuw door verschillende vennootscontracten van vrouwen te benoemen (frequentie). Dat vrouwen in de kleinhandel actief waren laat ze zien door bedragen te noemen die voortkwamen in testamenten van handelaarsters (iets tastbaars in gang gezet). En de reikwijdte toont ze ook aan door bronnen uit diverse jaartallen én gebieden te gebruiken. Opitz toont het belang van oorzaken dus op de juiste wijze.

2.2 De Moor en Van Zanden

Volgens De Moor en Van Zanden hadden vrouwen in de late middeleeuwen relatief gezien de beste positie op de arbeidsmarkt. Door de intrede van het consensushuwelijk bereikten vrouwen in West-Europa een hoge mate van vrijheid. Deze vrijheid zien De Moor en Van Zanden als belangrijke voorwaarde voor het ontstaan van het moderne kapitalisme in West-Europa. Tijdens de zestiende eeuw begon deze vrijheid van vrouwen echter af te brokkelen.

Het artikel van De Moor en Van Zanden dat in dit debat gebruikt wordt, is een reactie op het artikel van Van der Heijden e.a. tussen deze groepen historici was dus een discussie gaande, die ging over of de patriarchale verhoudingen terugkeerden ten tijde van de Republiek. Binnen deze discussie wordt er over verschillende historische factoren gesproken; van oorzaken tot historische bronnen en verschillende plaatsen en tijden. Beide historici maken in dit geval gebruik meerdere keren gebruik van de vergelijkende aanpak, deze aanpak wordt door historici gebruikt om een discussie over (bijvoorbeeld) oorzaken naar een hoger plan te tillen.⁵

Historisch Redeneren

Zo benoemen De Moor en Van Zanden een resultaat van hun onderzoek, namelijk het feit dat mannen en vrouwen in de Lage Landen 'reeds in een zeer vroeg stadium een hoge mate van

³ Ibidem

⁴Opitz, Claudia, *Geschiedenis van de vrouw* 2. Georges Duby en Michelle Perrot ed. (Amsterdam, Nederland: Agon BV 1993).

⁵ Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2e druk; Assen 2015)

gecijferdheid kenden.’⁶ Deze hoge mate van gecijferdheid is ontstaan doordat het vergeleken wordt met de rest van Europa, waar het was pas in de achttiende eeuw op gang kwam. In andere gebieden stagneerde het juist of was er sprake van achteruitgang, zoals in Engeland. Binnen deze korte vergelijking zien we al dat er aan twee aandachtspunten zoals geformuleerd in ‘Historisch Denken’ wordt voldaan. Er is goed nagedacht over zinnig vergelijkingsmateriaal; De Republiek vergeleken met Engeland en andere landen in Europa, en de vraagstelling is afgebakend in tijd (achttiende eeuw) en plaats (Nederland en Engeland).

2.3 Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Schmidt

De tweede theorie van Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Schmidt (2006) stelt dat de Republiek vergeleken met de late middeleeuwen een uiterst gunstige plek was voor vrouwen om deel te nemen aan de arbeidsmarkt.

Historisch redeneren

In hun artikel ‘Terugkeer van het patriarchaat? Vrije Vrouwen in de Republiek’⁷ schetsen de drie historici een beeld van de Republiek als een samenleving waarin “de vrijheden en mogelijkheden van vrouwen juist aantoonbaar toenamen.”⁸ Bij beeldvorming binnen de geschiedwetenschap is inleving een belangrijk onderdeel; het inleven in de mensen uit het verleden. Een bekende manier van inleving is die van Collingwood.⁹ Hij probeerde te achterhalen wat er vroeger gebeurde door de gedachten van de toenmalige personen opnieuw ‘op te voeren.’ Hier kwam echter ook kritiek op, want denken mensen wel zo logisch dat je hun gedachten opnieuw uit kan stippelen. Tegenwoordig wordt verdiepen in de historische context en openstaan voor andersdenkenden als noodzakelijke geacht voor het kunnen maken van een goede inleving. Van der Heijden e.a. laten zien dat ze beide handelingen uitvoeren.

Zo verdiepen ze zich in de context door uitgebreide historische informatie te presenteren die gerelateerd is aan het onderwerp. Bijvoorbeeld wetten van de Staten van Holland, rechtbankverslagen en kerkenraadnotules. Naast dit soort directe historische bronnen worden ook

⁶ De Moor, T., en J.L. Van Zanden, ‘Een reactie van De Moor en Van Zanden op het tseg-artikel van Manon van der Heijden, Elise van Nederveen Meerkerk en Ariadne Schmidt: “Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de republiek”’, Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis 9 (2012) 61 10.18352/tseg.266>.

⁷ Schmidt, Alexander, M.P.C. Van Der Heijden en Elise Van Nederveen Meerkerk, ‘Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de Republiek’, The Low Countries Journal of Social and Economic History 6 (2009) 26 10.18352/tseg.453>.

⁸ Ibidem

⁹ Ibidem

vele eigentijdse historici aangehaald die uiteenlopende meningen hebben over het onderwerp. Zo laten Van der Heijden e.a. zien dat ze openstaan voor andersdenkenden.

Is het ene historische beeld beter dan het andere? Hoe kunnen historici hier zo objectief mogelijk naar kijken? En is een historisch artikel ooit volledig objectief? Van Straaten e.a. zeggen van niet, maar een publicatie moet wel meer over het verleden zeggen dan over de schrijver.

Of dit het geval is bij het artikel van Van der Heijden e.a. is nog maar de vraag. Dit artikel is namelijk ook behoorlijk subjectief. De drie historici hebben dit geschreven als reactie op het boek van De Moor en Van Zanden (Vrouwen en de Geboorte van het Kapitalisme), en schrijven ook geregeld over deze auteurs in hun eigen historische artikel. Soms gaat dit over de keuze van historische bronnen, maar bijvoorbeeld ook over de beeldvorming, verkeerde conclusies trekken uit historisch onderzoek en zelfs meten met twee maten. Kan dit artikel van Van der Heijden e.a. wel het stempel objectief krijgen, of ligt de daadwerkelijke focus toch meer op de auteurs achter het boek wat ze bekritiseren?

2.4 Pierik en Van den Heuvel

Pierik en Van den Heuvel zijn twee historici uit een groot onderzoeksteam. In dit team zitten 11 historici, een adviesraad en er hebben 10 studenten bijgedragen aan het tot stand komen. Het onderzoek *Freedom of the Streets* focust zich op zowel Amsterdam als Tokyo. Voor dit meesterstuk wil ik het bij Amsterdam laten, en dus neem ik voor *Freedom of the Streets* alleen Pierik en Van den Heuvel mee.

Historisch Redeneren

De aanzet voor het onderzoek *Freedom of the Streets*¹⁰ kwam voor hen voort uit twee inspiratiepunten. Ten eerste was er veel ‘nieuw’ onderzoeksmateriaal vrijgekomen. Nieuw staat tussen haakjes omdat het een apart geval is. De bronnen in kwestie bestonden al, maar het werd pas recentelijk mogelijk om ze te lezen. Dit kwam namelijk door de ontwikkeling van de AI, oftewel de kunstmatige intelligentie: ‘Door handschriftherkenningssoftware zijn duizenden documenten met getuigenverslagen in notariële aktes voor het eerst beschikbaar voor onderzoek.’¹¹ In ‘Historisch Denken’ wordt het vrijkomen van archiefmateriaal toegelicht met het voorbeeld van de Sovjetarchieven die in 1991 werden geopend. In dit geval waren de bronnen al wel toegankelijk,

¹⁰ Pierik, Bob, ‘Where was women’s work? Gender, work, and urban space in Amsterdam, 1650–1791’, *Women’s History Review* 32 (2022) 1–22 10.1080/09612025.2022.2123439>.

¹¹ ‘Open op straat | NWO’, NWO (2021) <<https://www.nwo.nl/cases/open-op-sstraat>>.

maar ze konden nog niet worden gelezen. Omdat het gebruik van kunstmatige intelligentie in historisch onderzoek nog vrij nieuw is, wordt het in dit geval geschaard onder het vrijkomen van archiefmateriaal.

Een tweede bron van inspiratie was de actualiteit, namelijk de discussie in historische kringen rond het begrip arbeid. Volgens Danielle van den Heuvel wordt er nu op een meer “intelligentie manier naar arbeid gekeken.”¹² De benadering van de historici bij dit onderzoek was oorspronkelijk een ‘probleemgerichte benadering’.¹³ De tegenstelling tussen het historische beeld van de Hollandse Huisvrouw die ondernemend en vrijzinnig was, en de historische notie dat vrouwen steeds meer naar de privésfeer verdwenen door modernisering was volgens de historici niet logisch. Vanuit deze probleemstelling gingen ze op zoek naar archiefmateriaal. Tijdens dit archiefonderzoek kwamen er ‘nieuwe’ bronnen naar voren, wat vervolgens in grote mate de richting en uitkomst van hun onderzoek heeft bepaald. Je zou dus kunnen stellen dat de historici in dit geval van een probleemgerichte naar een brongerichte benadering zijn gegaan.

In een poging om de vrouwen ‘uit de schaduwen te trekken’¹⁴ raadpleegden Pierik en Van den Heuvel registers en ooggetuigenverslagen. Deze bronnen zijn vaak heel persoonlijk in de zin dat mannen en vrouwen hun eigen verhaal hielden voor bijvoorbeeld een kerkenraad of een andere officiële instantie. In deze benadering staan de personen centraal, dit blijkt uit het feit dat de historici gebruik maken van persoonlijke verhalen om de algemene geschiedenis een menselijk gezicht te geven.¹⁵ Met name Pierik maakt in zijn onderzoek veel gebruik van dit soort bronnen. Als we deze bronnen moeten classificeren aan de hand van ‘Historisch Denken’ ziet dit er als volgt uit. Ten eerste zijn de bronnen allemaal geschreven. De geschreven bronnen zijn ook allemaal primair; ze stammen uit de tijd die wordt onderzocht en zijn vaak kort na de vertelde gebeurtenis opgesteld. Dan de vraag of deze bronnen bewust of onbewuste bronnen zijn. De mensen die verantwoordelijk zijn voor het maken van de bron deden dit veelal vanuit een juridisch oogpunt, bijvoorbeeld een getuigenverslag over een handgemeen op straat. Dit bronnen zijn niet opgesteld om als historische bron voor latere generaties te dienen. Deze primaire, geschreven en onbewuste bronnen zijn ten slotte ook ongepubliceerd. De bronnen bevinden zich immers in archieven, en werden niet openbaar gemaakt. Het betrof immers documenten van wereldlijke en kerkelijke overheden.

¹² ‘Daniëlle van den Heuvel en Bob Pierik over The Freedom of the Streets’ (2022)
<<https://open.spotify.com/episode/3tpbXW6z6yWNT0JygiYjvQ?si=ace1619935ed47cd>> [geraadpleegd 2 juni 2023].

¹³ Ibidem

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Ibidem

3. Op welke wijze verantwoorden historici hun verschillende standpunten in de kwestie: verbetering en verslechtering?

De verdringingsthese

Dit argument zien we als eerste terugkomen in het werk van Claudia Opitz. Zij is een Duitse historica die geboren is in de jaren '50 van de vorige eeuw. In haar werk is te zien dat ze vooral de sociaalwetenschappelijke benadering hanteert en haar visie ondersteunt met structurele factoren, in plaats van incidentele factoren.

Opitz is in deze kwestie van mening dat er verslechtering plaatsvond na de late middeleeuwen. Als argument gebruikt ze vooral brede ontwikkelingen binnen de maatschappij. Zo schrijft ze over de vrouwonvriendelijke houding van de gilden in de late middeleeuwen, en de verplaatsing van het economische centrum van Midden- en Noord-Europa naar West- en Zuidwest-Europa. Naast dit soort economische ontwikkelingen benoemt Opitz ook cultureel-mentale factoren: bijvoorbeeld de botsing tussen gezinsverplichtingen en arbeid, of de afnemende bereikbaarheid van onderwijs of soortgelijke vorming voor vrouwen. Politieke factoren worden door Opitz niet vaak genoemd, al heeft ze het wel over economische beslissingen van stadsbesturen en gildes.

Het gebruik van structurele factoren om een historische visie te ondersteunen past goed bij de feministische geschiedschrijving zoals die ontstaan is in de late jaren '70 en '80. Hierbij wordt de romantische en verhalende geschiedenis verworpen, en is er in plaats daarvan vooral aandacht voor mentaliteit en economische trends. Ook wordt de positie van de vrouw meer als factor dan als actor bekeken: de vrouwen worden vanuit een brede economische blik bekeken.

Opitz kijkt op de verdringingsthese is ook duidelijk beïnvloed door de feministische geschiedschrijving. Volgens deze these werden vrouwen steeds verder van de straat 'verdrongen' naarmate steden moderner werden. Deze verdringing leidde rechtstreeks tot de afhankelijkheid en 'verhuishoudelijking' van de vrouw in de negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw. Opitz heeft twee punten van kritiek op deze these: ten eerste werden vrouwen al vanaf de dertiende en veertiende eeuw van de arbeidsmarkt geweerd, in plaats van pas in de vijftiende en zestiende eeuw. Ten tweede zegt Opitz dat de verdringingsthese het werk van vrouwen tekort doet. Hierin wordt het handwerk in gilden als enige werkplek van vrouwen beschouwd, terwijl vrouwen volgens Opitz in veel andere vormen van arbeid actief waren, veelal ongeorganiseerd. De verplaatsing van de textielindustrie van stad naar platteland begon niet in de zestiende eeuw, maar werd toen alleen versterkt. De echte ontwikkeling zette zich al in de late middeleeuwen in.

De sociaaleconomische benadering van Opitz gecombineerd met de feministische geschiedschrijving leidt dus tot het argument dat de verdringingstheze niet helemaal klopt. Daarnaast is Opitz van mening dat de sociaaleconomische positie van vrouwen na de middeleeuwen verslechterde.

Gelijke genders

Dit argument lijkt op dat van Opitz, maar is niet gebaseerd op het nuanceren van de verdringingstheze. De Moor en Van Zanden brachten in 2006 het boek 'Vrouwen en de geboorte van het Kapitalisme' uit. In dit boek betogen ze onder andere dat de periode 1200-1500 fundamentele veranderingen in de man-vrouwverhouding voortbracht. Deze relatief egalitaire genderverhoudingen waren volgens de auteurs een belangrijke voorwaarde voor de opkomst van het kapitalisme in West-Europa na 1500 .

De Moor en Van Zanden zijn breed opgeleid en internationaal georiënteerd. Zo is De Moor lid van de Europese vereniging voor economische geschiedenis, en Van Zanden richt zich als historicus vooral op mondiale vraagstukken. Hij hanteert een brede definitie van arbeid die ook te zien is als het gaat om zijn blik op vrouwengeschiedenis.

Om de gelijke genderverhoudingen in de late middeleeuwen te illustreren maken De Moor en Van Zanden gebruik van uiteenlopende informatie: statistieken over gecijferdheid, deelname aan de kapitaalmarkt en de arbeidsmarktpositie van vrouwen. Dit gebruik van statistiek en economische ontwikkelingen om een historisch argument te ondersteunen lijkt op dat van Opitz in de zin dat het allebei om sociaaleconomische structuren gaat. Ook De Moor en Van Zanden lijken de verhalende geschiedenis in dit geval te hebben verworpen. Beide historici kijken ook naar cultureel-mentale factoren als belangrijke invloeden voor de verandering van de sociaaleconomische positie van de vrouw.

Maar waar Opitz een bekende historische theorie als de verdringingstheze wilt aanscherpen maken De Moor en Van Zanden hier geen gebruik van. In beide visies wordt er dus vooral historisch geredeneerd vanuit sociaaleconomische en cultureel-mentale factoren, gecombineerd met een structurele benadering. Dit komt ook terug wanneer De Moor en Van Zanden de verslechtering verklaren. De sociaaleconomische positie begon namelijk af te brokkelen als gevolg van veranderingen in de landbouw en het verdwijnen van kleine bedrijven. Ook dit is een goed voorbeeld van een structurele oorzaak: veranderingen in de landbouw waren in de middeleeuwen namelijk niet afkomstig door acties van individuen, maar een gevolg van grote sociaaleconomische ontwikkelingen.

De sociaaleconomische en structurele benadering van De Moor en Van Zanden leidt tot het argument dat vrouwen in de late middeleeuwen relatief gezien de beste positie op de arbeidsmarkt hadden, maar dat deze vanaf de 16de eeuw langzaam verdween. Over wanneer vrouwen de beste sociaaleconomische positie hadden zijn Opitz en De Moor & Van Zanden het eens, maar wanneer en waardoor deze begon te verdwijnen zijn ze het oneens.

Bloeiperiode voor vrouwen

Het argument van Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Ariadne Schmidt luidt dat de Republiek een unieke historische plek was waarin vrouwen een hoge mate van vrijheid genoten. Er was “geen onomwonden terugkeer van de patriarchale verhoudingen, integendeel.”¹⁶ Dit argument is een reactie op het boek ‘Vrouwen en de Geboorte van het Kapitalisme’ uit 2006, van Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden.

Van der Heijden e.a. zijn hoogleraren uit verschillende vakgebieden. Zo hebben ze ervaring in subdisciplines binnen de geschiedenis (economische-, gender- en sociale geschiedenis) en zijn ze lid van verschillende onderzoekscommissies. Binnen de historische debatten brengen ze ook een sociaalwetenschappelijke inslag. Zo ontleden ze het begrip gender als historisch en sociaal fenomeen aan het begin van hun artikel. Hierbij halen ze zowel bekende historici als hedendaagse politici aan. Dit past bij de historische trends binnen het vrouwonderzoek; nadat onderwerpen als gender en patriërchaat centraal kwamen te staan binnen de vrouwengeschiedenis zijn ze eigenlijk niet meer verdwenen. Ook vandaag de dag, anno 2023, wordt gender meer besproken, ontleed en gebruikt dan ooit tevoren. Van der Heijden e.a. gebruiken dus de hedendaagse context in het construeren van een historische visie.

De brede aanpak die de historici hanteren komt ook terug in de publicatie zelf. Van der Heijden e.a. zijn van mening dat de sociaaleconomische positie van de vrouw verbeterde na de late middeleeuwen, en dat deze ten tijde van de Republiek een piek bereikte. Deze mening verantwoorden ze op basis van drie criteria: de keuzevrijheid van een huwelijkspartner, de juridische bewegingsruimte en hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Hier is goed terug te zien dat ook Van der Heijden e.a. verschillende factoren meenemen in hun visie: politiek-juridische, sociaaleconomische en cultureel-mentale. Zij maken dus gebruik van de sociaalwetenschappelijke benadering.

¹⁶ Schmidt, Alexander, M.P.C. Van Der Heijden en Elise Van Nederveen Meerkerk, ‘Terugkeer van het patriërchaat? Vrije vrouwen in de Republiek’, *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 6 (2009) 26 10.18352/tseg.453>.

Net als Opitz willen Van der Heijden e.a. de verdringingstheorie nuanceren. Zij kijken echter niet naar de plaatsing in de tijd, maar pleitten voor meer specifieke omschrijvingen van welke groepen vrouwen er worden bedoeld, en voor een duidelijk onderscheid tussen de kwantitatieve aspecten van werk (mogelijkheden om voor loon te werken) en de kwalitatieve aspecten (lage of hoge arbeidsstatus).

De sociaalwetenschappelijke benadering leidt voor Van der Heijden e.a. dus tot een hele andere conclusie dan Opitz en De Moor & Van Zanden. Ook pleitten zij in hun kritiek op de verdringingstheorie aan op specifieke omschrijvingen en een duidelijk onderscheid tussen verschillende aspecten van werk. Hierdoor nemen Van der Heijden e.a. een meer eigentijds en sociaal standpunt in dan het meer historisch-economisch onderbouwde standpunt van Opitz.

4. Op welke wijze wegen de historici het effect van commercialisering en toegenomen welvaart op genderongelijkheid?

De effecten van commercialisering en toegenomen welvaart op de sociaaleconomische positie van de vrouw wordt het meest uitgebreid behandeld in het werk van Opitz. Vanuit haar structuurgerichte benadering komen economische ontwikkelingen uitgebreid aan bod en worden ze gebruikt om de visie te ondersteunen.

In het hoofdstuk *De strijd om het dagelijks brood: vrouwen en werk*¹⁷ beschrijft Claudia Opitz de positie van de vrouw op de laatmiddeleeuwse arbeidsmarkt in Europa. Ten eerste stelt ze dat het uitsluiten van vrouwen uit productie, industrie en ambacht een uniek verschijnsel is uit de negentiende eeuw. In het begin van de twaalfde eeuw ontstond er in Europa een nieuwe werk-leven verhouding. Dit kwam door twee ontwikkelingen; ten eerste de ontwikkeling van de stedelijke economie en ten tweede werd het voor meer mannen en vrouwen mogelijk om te trouwen; het kerkelijk huwelijk bood een zekere mate van vrije partnerkeuze zonder inmenging van ouders. Als het ja-woord eenmaal was gegeven stond het huwelijk zo goed als vast. Binnen deze nieuwe verhouding tussen arbeid en leven vormde het kerngezin de spil. Een kerngezin wordt in dit geval gedefinieerd als een familie bestaande uit twee generaties: moeder, vader en kinderen. Deze kerngezinnen werden actief in de economie in de vorm van familiebedrijven.

Binnen deze familiebedrijven was er voor vrouwen vaak veel en dankbaar werk te doen. Er kwamen steeds meer mogelijkheden tot loonarbeid, maar ook gilden waren toegankelijk voor vrouwen. In familiebedrijven op het platteland was de arbeidsverdeling sterker aanwezig dan in de gilden. In de familiebedrijven werkten vrouwen vooral in de productie, het aanleggen en opslaan van de voorraden en was- en verstelwerkzaamheden. Ten behoeve van het inkomen waren dit voor haar de belangrijkste taken. De overige 'vrouwelijke' taken als het bereiden van voedsel, schoonmaken van het huis en het opvoeden van de kinderen werden geregeld uitbesteed, want die speelden een ondergeschikte rol ten opzichte van de werkzaamheden in het bedrijf. Op het platteland waren zowel man als vrouw dus vooral werkzaam voor het bedrijf, al werden de huishoudelijke taken waarschijnlijk grotendeels uitbesteed aan vrouwen.

¹⁷ Opitz, Claudia, *Geschiedenis van de vrouw 2*. Georges Duby en Michelle Perrot ed. (Amsterdam, Nederland: Agon BV 1993).

Handel

Ook in de handel genoten vrouwen in de middeleeuwen veel vrijheid. Handelsvrouwen, ook wel *mercatrices* genoemd, waren in relatief grote getale actief in West-Europa. Zij beperkten zich meestal tot de kleinhandel, waar minder scholing voor nodig was. Maar het was geen zeker geen uitzondering dat een handelsvrouw actief was in een gilde en internationale handel dreef.

Met name in de veertiende en vijftiende eeuw kwamen de groothandelaarsters tot bloei, voornamelijk binnen gilden van kleding en luxeartikelen. Hun werk bleef meestal beperkt tot grote centra van handel en export zoals steden of markten. Dit werd deels veroorzaakt door het feit dat de middeleeuwse vrouw haar plichten in het gezin moest kunnen combineren met de productie- en loonarbeid. Ondanks dat ze zeker actief waren op economisch gebied en niet zelden behoorlijke fortuinen verwierven, kon de getrouwde vrouw of moeder zich niet loskoppelen van haar gezin, of verwachten dat de man de volledige zorg op zich nam. Toch genoten met name handelaarsters in deze tijd grote voorrechten; ze werden door een gilde beschermd en gecontroleerd, mits aangesloten, en konden op verschillende plaatsen in Europa zelfs onderwijs genieten.

Loonarbeid

Een meer complexe ontwikkeling zien we bij de loonarbeid. Vrouwen werden in deze sector over het algemeen vaker aangenomen dan mannen, en waren ook werkzaam in 'typische' mannenberoepen zoals het bierbrouwen, de visserij, het slagersvak, de textielnijverheid en de bouw. Soms waren ze zelfs in bijbehorende gilden actief, al was dat waarschijnlijk doordat ze echtgenotes of families waren van mannelijke leden. Na een leertijd van een aantal jaren konden ze als gildelid aan de slag en golden voor hen dezelfde rechten én verplichtingen als hun mannelijke medeleden. Een reden echter dat vrouwen zo actief waren in de loonarbeid, is het feit dat zij aanzienlijk minder duur waren dan hun mannelijke collega's. Deze scheve arbeidsverhouding zorgde echter voor felle concurrentie, met name in tijden van crisis. Het werd gilden steeds moeilijker gemaakt om nieuwe leermeisjes in dienst te nemen. Ook loonarbeidsters werden vaak geweerd door mannen die hun arbeidspositie wilden verbeteren. Deze strijd is niet opmerkelijk omdat er met loonarbeid veel geld kon worden verdiend. Ook dit maakt loonarbeid een lastig fenomeen om gendergelijkheid mee te toetsen. Enerzijds werden vrouwen aanvankelijk meer aangenomen dan de mannen en hadden ze dus meer werk, maar ze verdienden vanaf het begin ook minder geld. Daarnaast werden ze in de late middeleeuwen dus

ook uit de gilden en tenslotte ook uit de stad geweerd. Velen vielen noodgedwongen terug op de huisnijverheid, en zo werden vrouwen dus toch naar de privésfeer gedrukt.

In de historisch-economische benadering van Opitz wordt de vrouwelijke positie op de arbeidsmarkt in de late middeleeuwen een veelzijdig begrip. Ook hier maakt ze vooral gebruik van structurele factoren: situaties en omstandigheden die voor langere tijd het leven van mensen bepaalden.

Bijvoorbeeld de ontwikkeling van de stedelijke economie, en de opkomst van het familiebedrijf. In Opitz redenering leidde commercialisering en de uitbreiding van de economie tot arbeidsmogelijkheden voor vrouwen in verschillende werkvelden zoals in de handel en op het platteland.

Soortgelijke economische ontwikkelingen zijn ook de reden dat vrouw haar positie weer langzaam ziet verdwijnen. Een isolerende houding van de gilden gecombineerd met de zwakkere rechtspositie van de vrouw leidde er toe dat ze hun plekken in de gilden langzaam verloren. Ook de vraag van de markt naar flexibele loonarbeiders was voor vrouwen een hekel punt. Voor zowel de opkomst als de afname van de vrouwelijke economische zelfstandigheid wijst Opitz structurele factoren aan. De verdringing is dus ook een gevolg van sociaaleconomische (en politiek-juridische) structuren.

Van der Heijden e.a.

Essentieel is hierbij de verdringingsthese. Opitz heeft twee concrete punten van kritiek met betrekking tot deze these. Ten eerste vond het 'wegduwen' van vrouwen uit de gilden eerder plaats dan de these stelt, en ten tweede gaat de these voorbij aan de ongeorganiseerde arbeid die voor veel vrouwen onmisbaar was, met name de textiel gerelateerde arbeid. Deze these komt ook terug in het werk van Van der Heijden e.a. Zij verwoorden deze als volgt: "De opkomst van kapitalistische productieverhoudingen en een groeiende marktafhankelijkheid zou hebben tot de verdringing van vrouwen van de arbeidsmarkt. Daarnaast zouden banen met een hoge arbeidsstatus nog verder uit het bereik van vrouwen komen te liggen."¹⁸ Hier komt duidelijk naar voren dat Opitz de verdringingsthese vanuit een historisch-economisch oogpunt bekijkt (eerder plaatsen in de tijd, erkennen van ongeorganiseerd werk), en Van der Heijden e.a. vanuit een meer sociaalwetenschappelijk oogpunt. Hun voorgestelde nuancering van de verdringingsthese betreft namelijk het benoemen van specifieke groepen vrouwen, en onderscheid tussen kwantitatieve aspecten (mogelijkheden tot loonarbeid) en kwalitatieve aspecten van werk (de status van de arbeid).

¹⁸ Ibidem

Waar Opitz eventuele welvaart niet behandelt, komt dit in het werk van Van der Heijden e.a. wel terug. Zij zijn van mening dat de toegenomen welvaart in de Republiek bijdroeg aan de arbeidsmogelijkheden voor vrouwen. Met name de exportindustrieën, bijvoorbeeld de pijpmakerij, hadden een grote vraag naar loonarbeiders en arbeidsters. Een vraag naar loonarbeiders is voor Van der Heijden e.a. bevorderlijk voor de vrouwen, maar bij Opitz juist van negatieve invloed. Volgens van der Heijden werd ook de vraag naar economische dienstboden groter door de toegenomen welvaart. De vrouw des huizes had het drukker en huurde een dienstmeisje in, wat dus weer een baan is voor een jonge vrouw.

In het artikel wordt ook het boek *Industrious Revolution*¹⁹ (2008) van Jan de Vries aangehaald. Hierin verkondigt hij de volgende these: doordat vrouwen en kinderen aan de slag gingen in loondienst kregen ook proletarische gezinnen toegang tot allerlei nieuwe consumptiegoederen zoals tabak, koffie, thee en katoenen kleren. We zien hier dus wel de effecten van commercialisering. Maar De Vries gaat verder: die consumptiemogelijkheden wakkerden de wil aan om nijver te gaan werken. Op deze manier stimuleerde de arbeidsinzet van vrouwen de economische ontwikkelingen, en werden vrouwen door de consumptiegoederen weer gemotiveerd om deel te nemen aan het arbeidsproces. Hier zijn commercialisering (nieuwe producten op de markt) én toegenomen welvaart (geld voor consumptiegoederen) dus van grote invloed op de genderongelijkheid.

Wat opvalt is dat zowel Opitz als van der Heijden e.a. de verdringingstheze willen nuanceren, maar ze dit allebei op een andere manier doen die overeenkomt met hun standplaatsgebondenheid: Opitz als sociaaleconomisch historicus en Van der Heijden e.a. als brede sociaalwetenschappelijke groep historici. Een ander opmerkelijk verschil is dat commercialisering in Opitz' visie zowel positief als negatief is voor de sociaaleconomische positie van de vrouw, terwijl zowel welvaart als commercialisering door Van der Heijden e.a. als positieve ontwikkelingen worden beschreven. Dit beeld van louter positiviteit wordt bekritiseerd door De Moor & Van Zanden. Zo merken ze op dat de hele landbouwsector in de visie van Van der Heijden e.a. niet behandeld wordt, terwijl dit ook in de zestiende en zeventiende eeuw de belangrijke sector van Nederland was.²⁰ In de zeventiende eeuw begonnen veel boeren zich te specialiseren om zo vooral te produceren voor de internationale markt. Deze commercialisering in de landbouwsector leidde tot het verdwijnen van familiebedrijven, waar vrouwen juist een stabiele positie hadden verworven, zoals ook Opitz laat zien. De Moor en Van

¹⁹ De Vries, Jan, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present* (2008).

²⁰ Wur, 'Ook in de Gouden Eeuw was boer specialist', *Boerderij* (2012) <<https://www.boerderij.nl/ook-in-de-gouden-eeuw-was-boer-specialist>>.

Zanden laten dus een gevolg van commercialisering zien voor vrouwen in de landbouwsector, en ook dit is niet positief voor vrouwen.

Concluderend; commercialisering en welvaart zijn belangrijke economische factoren die ook invloed hebben op de sociaaleconomische positie van de vrouw, dit erkennen alle partijen. De effecten van deze economische ontwikkelingen verschillen echter per visie. De Moor & Van Zanden tonen een duidelijk negatief gevolg aan; het verdwijnen van de familiebedrijven. In de visie van Opitz heeft het zowel positieve als negatieve gevolgen, maar voor Van der Heijden e.a. slechts positieve. Dit maakt het lastig om een eenduidig antwoord te geven op deze deelvraag. Er kan wel met zekerheid gezegd worden dat commercialisering en welvaart invloed hebben op de sociaaleconomische positie van de vrouw, en dat historici een andere invulling geven aan die begrippen afhankelijk van hun eigen academische achtergrond en professionele waarden.

5. Op welke wijze interpreteren de historici het historische begrip arbeid?

Eén van de kernpunten van het internationale onderzoek van o.a. Pierik en Van den Heuvel is een 'meer intelligente' definitie van arbeid.²¹ Door nieuwe manieren van onderzoek doen hoopten de onderzoekers dichterbij het 'echte' straatbeeld te komen. Dit leidde tot een hernieuwde definitie van arbeid: alle activiteiten die bijdragen aan het onderhouden van het leven.²² Hier valt dus ook onbetaald werk in het huishouden onder, zoals op de kinderen passen, voedsel bereiden en het huis schoonmaken.

Naast dit onbetaalde werk scharen de historici zogenoemd microwerk ook onder de noemer arbeid. Tegenwoordig kennen we dit fenomeen ook; denk bijvoorbeeld aan het checken van je mail in de trein. In de context van de vroegmoderne tijd heeft het een andere invulling: denk bijvoorbeeld aan een herbergier die zijn rekening moet vereffenen, hij kan de zaak niet zo lang alleen laten, dus stuurt hij zijn dienstmeid erop uit. Ook kinderen die kleine boodschappen doen voor een stuiver valt in dit geval onder microwerk.

Deze overlap tussen huishouden en arbeid als historisch begrip ondersteunen Pierik en Van den Heuvel door een studie van Jane Whittle aan te halen, deze Britse historicus is momenteel hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit van Exeter, en is daarnaast ook gespecialiseerd in de landbouw²³. Whittle schreef in een artikel uit 2019 dat huidige historische visies op werk over het hoofd zien dat huishouden en zorg/arbeid enorm gecommercialiseerd waren in pre-industrieel Europa.²⁴ Zo brachten huishoudactiviteiten vrouwen regelmatig in contact met de straat én met de arbeidsmarkt. Zo verkochten veel vrouwen hun goederen buiten, bijvoorbeeld op markten maar soms ook vanaf een klein karretje in de straat. Ook het doorgeven van boodschappen, hetzij voor soldaten of van een financiële aard, werd lang onder het kopje huishouden geschaard, maar wordt in het onderzoek van Pierik en Van den Heuvel aan arbeid gekoppeld.

Naast het herdefiniëren van het begrip dragen ze ook concrete voorbeelden aan. Zo werkten vrouwen vaak in de horeca; met name overnachting en voedsel. Arbeid ging in dit soort gevallen vaak gepaard met huisvesting; ze verbleven vaak in de herberg waar ze werkten.

²¹ 'Daniëlle van den Heuvel en Bob Pierik over The Freedom of the Streets' (2022)

<<https://open.spotify.com/episode/3tpbXW6z6yWNT0JyYjvQ?si=ace1619935ed47cd>> [geraadpleegd 2 juni 2023].

²² Pierik, Bob, 'Where was women's work? Gender, work and urban space in Amsterdam, 1650–1791', *Women's History Review* 32 (2022) 1–22 10.1080/09612025.2022.2123439>.

²³ Jane Whittle, 'A Critique of Approaches to 'Domestic Work': Women, Work and the Pre-Industrial Economy', *Past & Present* 243, no. 1 (May 1, 2019): 35–70, doi:10.1093/pastj/gtz002.

²⁴ Ibidem

Ook vanuit het kader van bronnenonderzoek willen ze het beeld omtrent arbeid van vrouwen bijschaven. Zo zijn ze in hun onderzoek tot de conclusie gekomen dat werk van vrouwen vaak te weinig vermeld wordt. Productiewerk in ambacht en industrie wordt vaak onder gerepresenteerd, dit zijn sectoren waarin vrouwen relatief vaak werkzaam waren. Terwijl administratie, een mannelijk arbeidsterrein, minder vaak plaatsvond dan je zou denken op basis van archieven. Een ander mooi voorbeeld zijn de zogenaamde ondersteunende baantjes, waarbij vrouwen mannen hielpen in hun werk. Dit waren niet per sé hun echtgenoten, maar wel collega's. Ondanks dat vrouwen dus actief bijdroegen aan deze banen, kwamen deze hulpbaantjes vaak niet voor in officiële archieven, en staan ze dus op naam de van man alleen.

Deze historische visie wordt gekenmerkt door de hernieuwde definitie van arbeid. In plaats van een puur economische definitie (arbeid wat geld oplevert) hanteren Pierik en Van den Heuvel een meer inclusieve definitie: alle activiteiten die bijdragen aan het onderhouden van het leven. Naast deze herdefiniëring pleiten ze ook voor een nieuwe manier van onderzoek doen. Door te zoeken naar bronnen in stadsarchieven kwamen er veel zogenaamde 'bullshitjobs' aan het licht: vrouwenwerk wat niet als werk gezien wordt. Ook deze taken vallen voor Pierik en Van den Heuvel dus onder de noemer arbeid. Dit zou verklaard kunnen worden vanuit hun academische achtergrond. Zo liggen de wortels van Danielle van den Heuvel in de sociaaleconomische geschiedenis, en heeft ze veel onderzoek gedaan naar genderrollen en de geschiedenis van minderheden. Het voorstel om het begrip arbeid te herdefiniëren om ook 'vrouwenwerk' daarin mee te nemen zou gezien kunnen worden als een vorm van emancipatie of inclusiviteit. Het harde werk van vrouwen krijgt op deze manier namelijk ook erkenning.

Andere insteken

Maar is dit nodig? Als we kijken naar de visie van Opitz zien we dat zij ook laat zien hoe veelzijdig arbeid was voor vrouwen. Ze toont met concrete voorbeelden aan dat het huishouden enorm veel taken behelsde, en daarnaast ook dat vrouwen daarnaast nog 'normaal' werk deden. Het gaat Opitz niet om de definitie van arbeid, maar eerder wat deze arbeid in de praktijk inhield. Zij laat een eigen definitie achterwege maar schetst wel een volledig beeld, terwijl het Pierik en Van den Heuvel er vooral om gaat dat arbeid wordt uitgebreid om ook sociaal-productieve taken te omvatten. Het historische besef dat het huishouden voor vrouwen een brede selectie taken betekende was er dus al ten tijde van de eerste feministische geschiedschrijving. Maar het voorstel om dat en de zogenaamde *bullshitjobs* onder de noemer arbeid te scharen is wel nieuw.

Opitz neemt een standplaats in van economische aspecten: verschillende arbeidsmogelijkheden voor vrouwen en de brede selectie van werkzaamheden. Hoe anders is dit bij Van der Heijden e.a. Zij ontleden arbeid als sociaalwetenschappelijk begrip: wat is de arbeidsstatus en wat hebben andere historici erover geschreven? Ze geven nagenoeg geen praktische voorbeelden van wat arbeid voor een vrouw zou kunnen betekenen, maar plaatsen het in een abstracte context om te laten zien hoe veelzijdig het begrip is binnen de geschiedschrijving. Een meer concrete insteek komt wanneer ze de these van de 19de-eeuwse germanist en volkskundige Jan de Vries aanhalen.²⁵ Hij stelde namelijk dat loonarbeid veel arbeidersgezinnen in staat stelde om nieuwe consumptiegoederen aan te schaffen. Dit was voor de gezinnen een motivator: het wakkerde de wil aan om nijver te gaan werken.

Concluderend: Pierik en Van den Heuvel hanteren (én verantwoorden) een nieuwe definitie van arbeid, om zo de *bullshitjobs* mee te nemen en verder te kijken dan alleen naar wat economisch productief is. Deze nieuwe definitie maakt dat arbeid ook het huishouden omvat, en als gevolg daarvan is er meer activiteit vanuit vrouwen merkbaar. Hun werk in het huishouden wordt volgens deze definitie immers ook als arbeid gedefinieerd. Het besef dat het huishouden veelzijdig was en dat vrouwen meer hadden naast het huis wordt ook mooi door Opitz beschreven. Zij formuleert dit vanuit een economische bril maar geeft ook veel praktische voorbeelden. In de visie van Van der Heijden e.a. wordt arbeid in een bredere en abstractere context geplaatst. Geen duidelijke definitie maar een voorstel voor sociaalwetenschappelijke vraagstukken: wat is de arbeidsstatus? Daarnaast proberen ze het vooral ten toon te stellen als veelzijdig begrip door verscheidene historici te citeren.

²⁵ De Vries, Jan, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present* (2008).

6. Op welke wijze wegen de historici de verschillende rollen van mannen en vrouwen?

Iets wat bij alle historici terugkomt is het feit dat er in het verleden sprake was van een formele arbeidsverdeling tussen man en vrouw. Elk hadden hun eigen 'werkterrein' met bijbehorende taken. Maar wat ook in elke visie naar voren komt is het feit dat dit in de praktijk niet zo streng werd nageleefd. Mannen en vrouwen deden regelmatig elkaars werk en de twee waren zelden zo strikt gescheiden als officiële documenten ons doen geloven. Naast deze bevindingen die dus in elke visie terugkomen, verschilt de benadering en analyse van de rolverdeling wel per historici.

Opitz bekijkt het vanuit een structurele bril: zo stelt ze dat de rolverdeling tussen de genders onderhevig is aan historische ontwikkelingen. Afhankelijk van de arbeidsmarkt hebben vrouwen bijvoorbeeld veel mogelijkheden om loonarbeid te verrichten, of zijn de mannen lang van huis weg waardoor de vrouwen hun eigen boontjes moeten doppen. Opitz detecteert dus geen vaststaande rolverdeling die eeuwenlang heeft standgehouden. Hier mee doet ze ook recht aan contingentie, door aan te geven dat iets als de genderrollen niet vast staat of een lineair proces doorloopt; het is ook onderhevig aan invloeden van buitenaf en kan afhankelijk van de loop van de geschiedenis ingrijpend veranderen.

In de discussie rondom de rolverdeling tussen mannen en vrouwen nemen de historici veel verschillende factoren mee. Allereerst de economische factoren. Kenmerkend is natuurlijk de formele arbeidsverdeling tussen man en vrouw die vaak helder omschreven werd of als ongeschreven regel gold. In het omschrijven van wat vrouwen zoal wel of niet mochten doen wijkt Opitz iets af van de economische-structuurbenadering. In plaats daarvan omschrijft ze specifieke vrouwen(gildes), geregeld vanuit een cultureel perspectief, zoals in het onderdeel waarin ze uitlegt waarom gynaecologie een zeldzaam vrouwelijke sectie was in een anders mannelijk werkveld. Van der Heijden e.a. hanteren ook hier een meer abstracte benadering door de verschillende arbeidsposities van mannen en vrouwen te illustreren aan de hand van statistieken over loonverschillen. Andere factoren komen echter wel uitgebreid aan bod. Bijvoorbeeld de juridische positie een vrouw in de republiek. Eenmaal getrouwd werd haar man haar vertegenwoordiger, en hij mocht voor haar beslissen bij rechtszaken. Daarnaast had hij beschikkingsrecht. Dit klinkt niet heel gelijkwaardig, maar Van der Heijden tonen aan welke juridische mogelijkheden een vrouw toen genoot. Bijvoorbeeld een periode van 'onbestorven weduwschap', waarbij de juridische bevoegdheden van de vrouw werven verruimd. Een ander voorbeeld is het relatief gelijkwaardige erfrecht wat uniek was in toenmalig Europa.

Consensusidee

Een ontwikkeling waar meer discussie over is betreft de intrede van de actieve instemming van beide echtelieden als noodzakelijk onderdeel voor een legitiem huwelijk.²⁶ Dit wordt door Opitz neergezet als iets positiefs, omdat vrouwen nu meer zeggenschap hadden in hun huwelijk. Dit wordt door Van der Heijden e.a. omschreven als een negatieve ontwikkeling voor de gelijkwaardigheid van vrouwen, zij zien meer heil in de terugkeer van de ouderlijke instemming.

Dit consensusidee is voor De Moor & Van Zanden een hoofdzaak. Dit was volgens hen een enorm belangrijke factor, omdat het de positie van de vrouw aanzienlijk verbeterde. Zij zien niks in de opvatting van Van der Heijden e.a. Volgens hen is de terugkeer van de ouderlijke instemming juist een teken dat de vrouwen minder vrijheid hadden en zich moesten schikken naar het besluit van hun ouders. Van der Heijden e.a. reageren hierop door te stellen dat de ouders juist hun dochters beter konden beschermen.

De historische werkelijkheid

Pierik en Van den Heuvel analyseren historische voorbeelden om een beeld te vormen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Zo blijkt uit hun archiefonderzoek dat mannen op papier twee banen tegelijk hadden, met enorm veel werkuren als gevolg. In plaats van een hele overwerkte man bleek vaak dat de vrouw met haar man mee ging naar werk en hem zo hielp. Dit waren niet per se ondersteunende taken; niet zelden deed de vrouw dezelfde werkzaamheden als haar man. Zo kon het zijn dat een formele functie op naam van de man stond, terwijl de vrouw de werkzaamheden uitvoerde. Bijvoorbeeld als een man overlijdt, en haar vrouw daarna de zaak simpelweg overneemt. Uit een ooggetuigenverslag blijkt ook dat meewerkende vrouwen geen schande waren, het werd gezien als de normaalste zaak van de wereld.

Van den Heuvel en Pierik opperen zelfs om de samenwerking tussen man en vrouw in deze vroegmoderne periode te labelen als een tweeverdienersmodel. Dit zou dus betekenen dat beide seksen, zowel man en vrouw, de rol van broodwinner op zich namen. Als gevolg zou de vrouw in de Republiek tijdens de vroegmoderne tijd bijna naast de man kunnen staan. Net als met de hernieuwde definitie van arbeid pleitten Pierik en Van den Heuvel hier opnieuw om een taalkundige verandering: het implementeren van het begrip 'verdienersmodel' in de economie van de Republiek.

²⁶ Visser, Yuri, 'De status van het huwelijk in de late Middeleeuwen', Historiek (2022) <<https://historiek.net/de-status-van-het-huwelijk-in-de-late-middeleeuwen/140794/>>.

Wat de rolverdeling betreft is er tussen de vier visies zeker sprake van overlap. Over de formele gescheiden arbeidsverdeling en de veel lossere praktijk zijn alle historici het over eens. Ook erkent iedereen dat de rolverdeling geen vaststaand gegeven is, maar onderhevig aan de grillen van de tijd. Als we kijken naar hoe de historici de rolverdeling wegen zien we wel grote verschillen. Opitz kijkt het zowel vanuit economisch als cultureel perspectief, waarbij ze net als bij het definiëren van arbeid ook hier veel voorbeelden aandraagt, ze blijft wel vooral bij de rolverdeling omtrent arbeid. Van der Heijden e.a. bekijken deze rolverdeling vanuit drie criteria en laten hierbij vooral zien welke mogelijkheden vrouwen hadden om aan deze rolverdeling te ontsnappen. Hier botsen ze met De Moor en Van Zanden over het gevolg van het consensushuwelijk versus de ouderlijke instemming. Pierik en Van den Heuvel wegen de rolverdeling voornamelijk vanuit historische bronnen, en opperen ook hier een 'nieuw' begrip in de historische context: tweeverdienersmodel.

7. Wat is de huidige stand van zaken omtrent het debat?

De discussie over de sociaaleconomische positie van de vrouw neemt nog steeds een prominente plek in binnen de vrouwengeschiedenis. Zo verscheen in augustus 2022 nog het boek 'Femina' van Janina Ramirez²⁷. Met dit boek wilde Ramirez het narratief hervormen om vrouwen erbij te betrekken. Volgens haar zijn vrouwen net als andere minderheden zoals mensen met een beperking of een andere huidskleur misdeeld door de historici die zich gefocust hebben op de middeleeuwen²⁸. Deze kijk op geschiedenis als een wetenschap waarbij grote groepen buiten het zicht blijven past goed in de hedendaagse trends als #MeToo, #Blacklivesmatter en #Transrights. Hieruit blijkt dat de betwiste positie van de vrouw in de middeleeuwen ook nu nog resoneert. Haar werk werd geroemd door verschillende auteurs en wetenschappers, waaronder de bekende mediëvist Herman van der Pleij.²⁹

Het beeld van de vrouw die altijd thuis zat wordt door hedendaagse historici al lang niet meer geaccepteerd. Zo blijkt ook uit het boek 'Wijvenwereld' uit februari 2019³⁰. De auteurs benadrukken wel dat de middeleeuwse samenleving ongelijk en patriarchaal was, maar ook dat de meeste vrouwen een job hadden, en het beeld van hen als passieve factor klopt dus simpelweg niet.³¹ Ook zij willen hierbij een groep aan het licht brengen die vroeger weinig aandacht kreeg, in het geval van 'Wijvenwereld' zijn dit vrouwen.

Deze focus op het rechtzetten van onjuiste historische beelden beperkt zich niet alleen tot de middeleeuwen. Zo heeft Alies Pegtel (30 april 1969) in 2019 het boek 'Zij in de geschiedenis: wat mannen nooit vertelden' uitgebracht. Net als vele andere auteurs vindt Pegtel dat vrouwen op grote schaal over het hoofd werden gezien door mannelijke historici. Ze ziet het als haar taak om deze positie te herstellen. In haar boek gaat Pegtel de tijdvakken vanaf het begin af aan langs³², en koppelt ze moderne termen als 'het glazen plafond', *slutshaming* en *the male gaze* aan de bril van veelal mannelijke historici. Om haar positie kracht bij te zetten haalt Pegtel ook oudere historici aan als de Britse hoogleraar Mary Beard en schrijver Loe de Jong.

²⁷ Ramirez, Janina, *Femina: The instant Sunday Times bestseller – A New History of the Middle Ages, Through the Women Written Out of It* (Random House 2022).

²⁸ Van Den Broeck, Karl, 'Janina Ramirez: 'Geschiedenis wordt altijd herschreven om hedendaagse belangen te dienen'', *DeWereldMorgen.be* (2023) <<https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2023/01/09/janina-ramirez-geschiedenis-wordt-altijd-herschreven-om-hedendaagse-belangen-te-dienen/>>.

²⁹ *Femina* van Janina Ramirez. (z.d.). <https://www.hebban.nl/boek/femina-janina-ramirez>

³⁰ Haemers, Jelle, e.a., *Wijvenwereld* (Vrijdag Uitgevers 2019).

³¹ 'Boek "Wijvenwereld" veegt de vloer aan met clichés over vrouwen in de middeleeuwen', *Nieuws* <<https://nieuws.kuleuven.be/nl/2019/boek-wijvenwereld-veegt-de-vloer-aan-met-cliches-over-vrouwen-in-de-middeleeuwen>>.

³² Pegtel, Alies, *Zij in de geschiedenis: wat mannen nooit vertelden* (2019).

Deze manier van geschiedenis omschrijven en het schetsen van een nieuw historisch beeld stuit ook op kritiek. De jonge historici schrijven bijvoorbeeld in hun recensie dat ze verdieping missen, sommige stellingen zijn voldoende onderbouwd en ze zijn bovendien van mening dat Pegtel wel erg snel conclusies vormt over mannelijke historici.³³

Het is dus een gevaar dat hedendaagse mentaal-culturele trends een versimpeld beeld vormen van de geschiedschrijving. Historici uit de negentiende eeuw wordt verweten dat hun visie niet overeenkomt met trends van vandaag de dag. Eenzelfde soort kritiek volgde op het boek 'Verborgene Vrouwen'³⁴ van Anneke B. Mulder-Bakker. Hierin beschrijft ze het fenomeen van vrouwen die zich vrijwillig terugtrokken in kluizen. Op de kaft van het boek zijn er al bepaalde historische aannames te lezen: "In een wereld waarin vrouwen geen publieke posities konden bekleden en zeker in zaken van het geloof geen leidende rol mochten spelen." In een recensie wordt ook zij beschuldigd van anachronisme. Zo zouden de geschetste kluizenaressen net zo vervuld zijn van middeleeuwse religieuze idealen als met eenentwintigste-eeuwse verheffingsidealën.³⁵ Mulder-Bakker wordt ervan verwijt dat ze haar historische en ideologische visies door elkaar haalt.

Conclusie

Het debat omtrent vrouwengeschiedenis is nog steeds springlevend. In een tijd waarin gelijkheid, emancipatie van minderheden en vrouwenrechten vaste punten van debat zijn is het geen wonder dat de discussie omtrent vrouwen in de geschiedenis weer oplaait. Het gevaar is echter dat er te snel conclusies worden getrokken over geschiedschrijving, of dat mensen de idealen van vandaag de dag willen plakken op een samenleving die fundamenteel anders was dan de onze. Gedegen onderzoek van de afgelopen jaren, zoals 'The Freedom of the Streets' probeert het beeld van man-en-vrouw te nuanceren en aan te vullen, maar blijft binnen de kaders van kwalitatief historisch onderzoek.

³³ Admin, 'Recensie | Alies Pegtel – Zij in de geschiedenis', Jonge Historici (2020) <<https://www.jhsg.nl/recensie-alies-pegtel-zij-in-de-geschiedenis/>>.

³⁴ Mulder-Bakker, Anneke B., Verborgene vrouwen: kluizenaressen in de middeleeuwse stad (Uitgeverij Verloren 2007).

³⁵ 'verborgene vrouwen / mi quam een schoon geluit in mijn oren', Wapenveld <<https://wapenveldonline.nl/artikel/839/verborgene-vrouwen-mi-quam-een-schoon-geluit-in-mijn-oren/>>.

8. Conclusie

8.1 Het verschil in visies

In dit historiografische debat bieden verschillende historici elk een andere kijk op de sociaaleconomische positie van de vrouw in de periode van de late middeleeuwen tot de vroegmoderne tijd. Om hun visie te ondersteunen dragen ze allerlei verschillende factoren aan. In dit meesterstuk heb ik de factoren ondergebracht in deelvragen, om zo te kijken waar de visies overeenkomen of juist verschillen. Om het debat goed in kaart te kunnen brengen wordt de visie van elke historicus kort samengevat, aan de hand van de deelvragen.

De eerste visie is van Opitz. Zij heeft deze duidelijk geconstrueerd vanuit een historisch-economisch perspectief. Economische ontwikkelingen als commercialisering en een toename van welvaart spelen in haar verklaring een belangrijke rol. De verslechtering van de sociaaleconomische positie wordt in haar visie ondersteund met voornamelijk structurele factoren, en ze toont ook aan hoe de rolverdeling tussen mannen en vrouwen onderhevig is aan historische veranderingen. Met veel aandacht voor structurele factoren verwerpt Opitz de verhalende geschiedschrijving. In plaats daarvan hanteert zij de visie van de feministische geschiedschrijving.

De visie van De Moor en Van Zanden lijkt op die van Opitz, in de zin dat ze allebei vooral kijken naar structurele factoren. Beide visies zijn ook van mening dat er na de late middeleeuwen sprake was van verslechtering voor vrouwen op sociaaleconomisch gebied. Maar waar Opitz echt een economische inslag aanhoudt maken De Moor en Van Zanden meer gebruik van cultureel-mentale factoren. Ook halen ze minder concrete voorbeelden aan dan Opitz om hun visie te ondersteunen.

De visie van Van der Heijden e.a. is sterk beïnvloed door de sociaalwetenschappelijke benadering. Belangrijke begrippen als arbeid en de rolverdeling bekijken ze vanuit een brede bril met aandacht voor zowel economische, culturele als politieke factoren. Ze vormen zelf geen definitie van historische termen maar plaatsen deze in een academisch kader door aan te geven wat andere historici erover hebben geschreven. Ook pleiten ze voor ontleding en nuancering van historische termen als arbeid en de verdringingstheze.

Tot slot de visie van Pierik en Van den Heuvel. Hun onderzoek gaat uit van een nieuwe definitie van arbeid en een nieuwe kijk op de vrouw in de Republiek. Zij benaderen de deelonderwerpen in het debat voornamelijk vanuit brononderzoek en beeldvorming. Met name het begrip arbeid krijgt in hun visie een unieke invulling doordat het gekoppeld wordt aan hedendaagse termen en aan een historische kijk op de publieke ruimte. Hetzelfde geldt voor de rolverdeling tussen mannen en

vrouwen, die in de visie van Pierik en Van den Heuvel verbonden wordt met arbeid en allerlei factoren.

Binnen de visies is er soms sprake van overeenstemming. Alle historici zijn het erover eens dat arbeid vroeger veel omhelsde, en dat de historische formele arbeidsverdeling niet overeenkomt met de historische werkelijkheid. Hoe ver dit wordt uitgewerkt verschilt per visie. Hier zien we sterke verschillen tussen de historici. Opitz plaats het in een economisch kader en maakt gebruik van structurele factoren. De Moor en Van Zanden gebruiken ook structurele factoren maar hun visie is meer abstract. Van der Heijden e.a. hanteren een sociaalwetenschappelijke benadering waarbij ze proberen een brede analyse te maken, dit door verschillende factoren mee te nemen in hun redenering, en door de begrippen in een historische academische context te plaatsen. De Visie van Pierik en Van den Heuvel is voornamelijk gebaseerd op het bronmateriaal en gaat uit van een vrij eigentijds perspectief.

8.2 De conclusie op de hoofdvraag

Dit historiografische debat bestaat uit vier verschillende visies van acht verschillende historici op de sociaaleconomische positie van de vrouw. De tijdsspan loopt van de late middeleeuwen tot de vroegmoderne tijd. De verschillende visies komen op sommige punten sterk overeen, maar er zijn ook fundamentele verschillen te bespeuren.

Het brede karakter van het debat maakt dat de visies niet op elk punt met elkaar te vergelijken zijn, aangezien sommige factoren voor de ene visie noodzakelijk zijn en bij een andere visie slechts een kanttekening vormen. Er kan echter wel een duidelijke vergelijking worden gemaakt als het gaat om de standplaats van de historici, en wat de motivatie was voor de bijbehorende visie.

Allereerst stelt Opitz dat er sprake was van een verslechtering vanaf de dertiende eeuw. Hierbij nuanceert ze de verdringingsthese, die volgens haar niet helemaal klopt. In haar analyse van arbeid, de rolverdeling en de invloed van commercialisering hanteert Opitz een op structuren gerichte benadering op de lange termijn. Met gebruik van historische informatie vol voorbeelden schetst ze een overtuigend historische context. Contingentie lijkt echter wel te ontbreken.

De Moor en Van Zanden zien ook een verslechtering voor de vrouw, maar dan vanaf de 16de eeuw. Net als Opitz kijken zij ook vooral naar structurele factoren, maar ze zijn niet zo historisch-economisch ingesteld. Cultureel-mentale factoren als het consensushuwelijk spelen in hun visie een grote rol. Het ontbreekt aan concrete voorbeelden waardoor de visie soms wat abstract overkomt.

Van der Heijden, van Nederveen-Meerkerk en Schmidt schetsen in hun visie de republiek als een bijzonder positieve plek voor de sociaaleconomische positie van de vrouw. In hun visie kijken ze naar uiteenlopende factoren, maar hun benadering is veelal sociaalwetenschappelijk. Ze schetsen veel mogelijkheden voor vrouwen om aan de patriarchale verhoudingen te ontsnappen. Deze visie kenmerkt zich ook door de voorgestelde nuancering en herdefiniëringen, net als het plaatsen van historische begrippen in een historisch academisch kader.

Pierik en Van den Heuvel baseren hun visie voornamelijk op bronmateriaal. Centraal staat de hernieuwde definitie van arbeid, die ook invloed heeft op hun interpretatie van de rolverdeling. Met veel aandacht voor de publieke ruimte en beeldvorming omtrent arbeid biedt deze visie een unieke invalshoek in dit debat.

Dit veelzijdige debat speelt al sinds het begin van de vrouwengeschiedenis en ook in de afgelopen jaren is er geen einde in zicht gekomen. Nieuwe, veelal vrouwelijke historici schrijven vaak uitvoerig over vrouwen in het verleden en hun sociaaleconomische positie. Het wordt door sommigen sterk aan hedendaagse bewegingen en maatschappelijke ontwikkelingen gekoppeld. Onder historici is er nog geen overeenstemming bereikt over een enkele juiste visie, of over wat de juiste invalshoek is in dit historische debat.

Dit historiografische debat is samengevat door middel van de volgende hoofdvraag: *Waarin verschillen historici als het aankomt op de sociaaleconomische positie van de vrouw in de Republiek vergeleken met de Late Middeleeuwen?*

In dit debat worden er vier verschillende invalshoeken bekeken omtrent de ontwikkeling van de sociaaleconomische positie van de vrouw tussen de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. Vooruitgang, de verdringingsthese, commercialisering en een hernieuwde definitie van arbeid zijn essentiële begrippen in de historische visies op dit onderwerp.

Deel 2 Professioneel Product

1. Stelling nemen

De historici Opitz, Van der Heijden e.a., De Moor & van Zanden en Pierik en van den Heuvel bieden allemaal een andere visie op de sociaaleconomische positie van de vrouw in de periode van de late middeleeuwen tot de vroegmoderne tijd. Nu deze visies zijn uitgewerkt aan de hand van deelvragen, het huidige debat is beschreven en de visies zijn gekoppeld aan 'historisch denken', is het nu tijd om stelling te nemen in dit historiografische debat. Eerst zullen de visies van bovenstaande historici één voor één onder de loep worden genomen. Daarna zal er gekeken worden wie er volgens mij zijn visie het beste verdedigt.

1.1 Opitz

Opitz visie is vooral gericht op het nuanceren van de verdringingstheorie. Zo stipt ze aan dat het weren van vrouwen van de gilden al begon in de dertiende en veertiende eeuw, en dat het een kortzichtige theorie is omdat vrouwen daarvoor vooral werkzaam waren in ongeorganiseerde arbeid. Deze nuancering maakt dat Opitz geen radicale nieuwe historische theorie voorstelt, maar wel duidelijk aantoont waarom de theorie bijgeschaafd moet worden. Dit doet ze op een manier die typisch is voor de feministische geschiedschrijving die ontstond in de late jaren '70 en '80 van de twintigste eeuw. In plaats van verhalende geschiedenis gebruikt Opitz cultureel-mentale en sociaaleconomische geschiedschrijving om haar standpunt te onderbouwen. Haar manier van schrijven is ook feministisch in de zin dat het vooral over de vrouwen gaat, mannen komen af en toe aan bod, maar de rolverdeling tussen man en vrouw niet erg veel. Als ze deze noemt benadrukt ze vooral hoe fluïde deze rolverdeling was, en dat de genderrollen enorm afhankelijk zijn van grote maatschappelijke en historische ontwikkelingen. Ook dit past bij Opitz' manier van sociaalwetenschappelijke benadering van geschiedenis.

Deze visie sluit niet helemaal aan met de feministische geschiedschrijving, omdat het belang van gender niet of nauwelijks door haar benoemd wordt. Het verschil tussen de geslachten en hun relaties is in de *gender-history* essentieel volgens C. Klapisch-Zuber, zoals ze schrijft in de inleiding van het boek waarin Opitz visie te lezen is. Hieruit blijkt dat haar visie voornamelijk gericht is op sociaaleconomische factoren; politiek-juridische factoren komen ook aan bod, maar cultureel-mentale factoren zien we bij Opitz niet veel terug.

Zo schrijft ze uitvoerig over het effect van commercialisering op de genderongelijkheid in laatmiddeleeuws Europa. Hierbij maakt ze gebruik van logische economische theorie die historisch

gezien sterk onderbouwd is. Ze maakt namelijk gebruik van zowel incidentele als structurele oorzaken, en de factoren die ze gebruikt voldoen ook aan de criteria zoals geformuleerd in 'Historisch Denken': de frequentie, de reikwijdte en de vraag of het echt iets in gang zet.

Haar expertise in vrouwengeschiedenis blijkt ook aan hoe zij arbeid hanteert in de context van vrouwengeschiedenis. Ver voor het onderzoek *Freedom of the Streets* laat Opitz met treffende voorbeelden zien hoe het huishoudelijke werk van vrouwen lang niet altijd binnen plaatsvond. Ook minder bekende takken van vrouwelijke arbeid zoals het onderwijs en de zorg weet Opitz duidelijk in de tijd te plaatsen, met treffende historische voorbeelden én met oog voor de veranderingen binnen die arbeidstakken door de tijd heen.

Vanuit haar laat twintigste-eeuwse sociaalwetenschappelijke benadering formuleert Opitz een solide historische visie, die sterk onderbouwd is door het analyseren van voornamelijk economische ontwikkelingen, aangevuld met historische voorbeelden. Ik vind het knap hoe Opitz kanttekeningen voor de verdringingstheorie voorstelt zonder deze ingrijpend te veranderen. In plaats daarvan stelt ze een nuancering voor die historisch gezien juist is en voldoende kan worden ondersteund. Zonder expliciet te schrijven over genderrollen komen de taken van middeleeuwse vrouwen toch aan bod, en laat ze zien hoe de laatmiddeleeuwse economische verschuiving in Europa de beginnende economische zelfstandigheid de vrouwen verdrong van de arbeidsmarkt. Ten slotte vind ik het indrukwekkend hoe Opitz in 1991 al zo'n veelzijdig beeld van arbeid schetst, en het in een grotere context kan plaatsen van zowel vrouwen- als economische geschiedenis.

1.2 Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Schmidt

De visie van Van der Heijden e.a. wordt geformuleerd in de context van een reactie. Ze nemen actief deel aan een debat binnen de vrouwengeschiedenis, met als onderwerp de terugkeer van het patriarchaat. Zij willen door middel van onderzoek aantonen dat er ten tijde van de Republiek juist een krimp was van de patriarchale waarden. In het desbetreffende artikel reageren ze in het bijzonder op een publicatie van de Moor en Van Zanden.

Ze ondersteunen hun eigen standpunt op een vrij brede manier. De drie historici hebben samen een academische achtergrond in diverse terreinen van historisch onderzoek, ze zijn met name gespecialiseerd in de sociale en historische wetenschappen. In deze zin komen ze overeen met de achtergrond van Opitz, al is zij vooral gespecialiseerd in de economische structuren en ontwikkelingen. In de visie van Van der Heijden e.a. neemt het begrip gender echter een meer

prominente rol in, aangezien ze dit begrip linken aan het 'patriarchaat', en deze twee uitdiepen met zowel historische bronnen als toenmalige (2009) maatschappelijke trends en ontwikkelingen.

Er is meer overlap met deze visie en die van Opitz. Net als de de Duitse historica willen ook Van der Heijden e.a. de verdringingstheorie nuanceren. Zo onderscheiden ze twee aspecten binnen de arbeid; de kwantitatieve (aantal mogelijkheden tot werk) en de kwalitatieve (lage of hoge arbeidsstatus). Ook het specifiek benoemen van groepen vrouwen moet meer gebeuren, in plaats van vrouwen in de algemene zin te gebruiken.

Vergeleken met Opitz zijn de redeneerwijzen van Van der Heijden e.a. vrij beknopt. Zeker als het gaat over de economische ontwikkelingen komen hun argumenten niet doorslaggevend over. Ze halen wel de consumptietheorie van Jan de Vries aan die zeker relevant is, maar andere factoren die ze aandragen om hun visie te ondersteunen komen niet frequent genoeg voor of hebben onvoldoende reikwijdte. Dit maakt dat de conclusies soms gehaast aanvoelen; gedegen historisch onderzoek wordt verslapt om een effectieve reactie te formuleren op een historische publicatie.

Ook bij de definitie van arbeid als historisch begrip vallen Van der Heijden e.a. voornamelijk terug op werken van andere historici; van vroeg twintigste-eeuws tot de jaren '70. Zo laten ze wel goed zien hoe veelbesproken het begrip zelf is, en dat interpretaties van arbeid sterk uiteen kunnen lopen. Het veelzijdige karakter van arbeid komt zo goed naar voren, maar de contributie van Van der Heijden e.a. steekt hierbij tot schril af. Ze geven weinig concrete voorbeelden over arbeid in de Republiek, een groot contrast met Opitz.

Ook bij de bestudering van genderrollen noemen ze zelf geen praktische voorbeelden. Ze schrijven wel uitvoerig welke juridische, politieke en economische mogelijkheden de vrouwen hadden om hieraan te ontsnappen, maar bij de verdieping van genderrollen komen ze niet veel verder dan het feit dat dit formeel gezien een duidelijke rolverdeling was met de man buiten en de vrouw binnen.

Als er gekeken wordt naar de historische redeneerwijzen die Van der Heijden e.a. gebruiken in het formuleren van hun eigen visie, valt het wel op hoe treffend de historische context geschetst wordt. De gecombineerde onderzoeken naar huwelijk, erfrecht, kapitaalmarkt én arbeidsmarkt resulteren in een divers beeld van de vrouw ten tijde van de Republiek, ook worden vele collega-historici aangehaald van sterk uiteenlopende achtergronden.

Het waardevrijheidspostulaat staat in het artikel echter wel onder druk. Het feit dat het een directe reactie is op een boek is eigenlijk door het hele stuk te lezen. Persoonsgebonden waarden lijken de objectieve geschiedschrijving niet zelden in de weg te zitten. Ook de subjectiviteit is niet gering.

Bovendien kunnen niet alle gebruikte bronnen als representatief worden beschouwd; de informatie is of niet relevant of schiet simpelweg tekort.

In hun reactie op een boek nemen Van der Heijden e.a. een duidelijk historisch standpunt in. Op basis van drie criteria trachtten ze te bewijzen dat de Republiek een zeer vooruitstrevende plek was voor vrouwen in sociaal, economisch en juridisch opzicht. Wat ik sterk vind aan hun argument is het aanbrengen van nuance, zowel in de verdringingsthese (net als Opitz) als in de definitie van arbeid. Toch vallen ze voornamelijk bij dit laatste punt geregeld terug op het werk van andere historici. Soms is dit een goede zet, bijvoorbeeld wanneer ze het begrip arbeid als veelzijdig en veelbesproken willen neerzetten. Aan de andere kant tonen Van der Heijden e.a. zelf niet veel bewijs voor hun historische beweringen, daarnaast is het bewijs niet altijd objectief en schieten de bronnen soms tekort.

Ik vind dat deze visie uitblinkt in diversiteit van en dat het vooral een breed overzicht biedt van de vrouw ten tijde van de Republiek. De uiteenlopende academische achtergronden van de drie historici komen geregeld goed tot hun recht, ook weten ze het onderzoek goed te koppelen aan de actualiteit van 2009 en de toenmalig trends in het historische debat. Als we echter kijken naar de diepgang dan zijn er wel fundamentele punten van kritiek. Ik vindt deze visie minder sterk dan die van Opitz; de subjectiviteit kleurt grote delen van het werk en de claim die ze zo zelfverzekerd maken wordt niet voldoende onderbouwd; persoonsgebonden waarden schemeren door en bewijs voldoet geregeld niet aan de benodigde criteria. In vergelijking met deze visie staan met name de theoretische onderbouwing en de concrete historische voorbeelden van Opitz vele malen sterker.

1.3 De Moor en Van Zanden

Het werk van De Moor en Van Zanden in dit debat beperkt zich vooral tot hun reactie op de reactie van Van der Heijden e.a. Zij schreven het artikel 'Terugkeer van het Patriarchaat' als reactie op het boek van De Moor en Van Zanden uit 2006: 'Vrouwen en de geboorte van het Kapitalisme'. Dat dit artikel als reactie kwam op het boek is opmerkelijk, aangezien het patriarchaat in het boek 'slechts een kanttekening vormde'³⁶, aldus de auteurs.

³⁶ De Moor, T., en J.L. Van Zanden, 'Een reactie van De Moor en Van Zanden op het tseg-artikel van Manon van der Heijden, Elise van Nederveen Meerkerk en Ariadne Schmidt: "Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de republiek"', Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis 9 (2012) 61 10.18352/tseg.266>.

Het werk van De Moor en Van Zanden richtte zich voornamelijk op fundamentele veranderingen in de man-vrouwverhouding ten tijde van de late middeleeuwen. Zij stellen dat deze genderverhoudingen een belangrijke voorwaarde waren voor de opkomst van het kapitalisme in met name de Noorzegebieden. Net als bij Van der Heijden e.a. is het duidelijk dat ook de Moor en Van Zanden de geschiedenis met een brede bril bekijken. Beide historici zien welzijn in een breed perspectief, met oog voor economie, demografie en zelfs antropologie. Daarnaast zijn ze ook allebei internationaal betrokken. Deze kennis wordt duidelijk ingezet in de theoretische onderbouwing, waar ze gebruik maken van statistieken over gecijferdheid en deelname aan de arbeidsmarkt. Ze zijn ook een stuk voorzichtiger met het formuleren van conclusies dan Van der Heijden e.a. Zo benadrukken ze dat de arbeidsparticipatie van vrouwen sterk afhangt van tal van factoren, niet per se economische. Ze hechtten bijvoorbeeld meer waarde aan de consensusdoctrine van de katholieke kerk, die het sluiten van een huwelijk voor jonge stellen makkelijker maakte. Dat wil niet zeggen dat ze niks schrijven over economische gevolgen. In tegendeel; het effect van commercialisering op de landbouwsector koppelen ze direct aan de arbeidsparticipatie van vrouwen. Iets wat Van der Heijden e.a. compleet zijn vergeten.

De Moor en Van Zanden schenken weinig aandacht aan het begrip arbeid; ze formuleren zelf geen definitie en noemen ook geen concrete voorbeelden. Net als Van der Heijden e.a. diepen ze het vooral uit met hulp van andere historische studies, en proberen ze aan te tonen hoe veelzijdig het begrip arbeid is in een historische context. Ook de genderrollen worden niet uitvoerig behandeld. Een groot verschil is wel dat de historische verklaringen van De Moor en Van Zanden veel beter uit de verf komt dan die van Van der Heijden e.a. Hun gebruik van de vergelijkende aanpak is duidelijk verantwoord en voldoet aan de criteria zoals beschreven staan in 'Historisch Denken.' Tegelijkertijd laten ze in een contrastvergelijking zien hoe de verklaring van Van der Heijden e.a. tekortschiet door onvoldoende of niet representatief bronmateriaal.

Ik vind de visie van De Moor en Van Zanden erg beknopt. Net als Van der Heijden e.a. hebben ze de kennis meer op een brede dan op een diepe manier gebracht. De expertise van de historici op veel verschillende onderzoeksterreinen komt mooi tot uiting in hun theoretische onderbouwing én in de kritiek op de studie van Van der Heijden e.a. Toch haalt deze visie het voor mij niet bij die van Opitz. De overeenkomsten zijn de sterke onderbouwing en juiste wijze van historisch redeneren, maar waar Opitz sprekende praktijkvoorbeelden aanhaalt om de visie kracht bij te zetten laten De Moor en Van Zanden dit volledig achterwege. Ook het begrip arbeid wordt door Opitz veel beter uitgediept, en is

in brede zin eigenlijk ook superieur, omdat het duidelijk laat zien wat de gevolgen waren voor vrouwenarbeid in elke sector. In hun kritiek op het artikel 'Terugkeer van het patriarchaat?' brengen De Moor en Van Zanden terechte punten, maar hun eigen analyse is niet genoeg om de complexiteit van het debat te vangen.

1.4 Van den Heuvel en Pierik

De visie van Van den Heuvel en Pierik kenmerkt zich vooral door vernieuwing. Ze hanteren en verantwoorden een vernieuwde definitie van arbeid, die kenmerkend is voor hun onderzoek. Daarnaast gebruiken ze ook een nieuwe manier van onderzoek doen, met name door het bronmateriaal wat pas recentelijk openbaar geworden was. Deze nieuwe blik op het leven van mannen en vrouwen in de Republiek past goed bij hun academische achtergrond. Zowel Pierik als Van den Heuvel zijn gespecialiseerd in de geschiedenis van mobiliteit, stedelijke geschiedenis en een overlap met sociaaleconomische structuren. Deze combinatie van expertises maakt dat deze visie een unieke invalshoek heeft binnen dit debat.

De commercialisering speelt in deze visie geen doorslaggevende rol, maar het commerciële karakter van de Republiek ten tijde van de Gouden Eeuw was voor de onderzoekers wel een reden om op zoek te gaan naar bronnen. Dit omdat vrouwen ook een actieve rol hadden in deze welvarende economie, terwijl dit indruist tegen de verdringingsthese zoals al aangehaald door Opitz en Van der Heijden e.a. Net als hun onderzoeken laten ook Pierik en Van den Heuvel blijken hoe groot het historische begrip arbeid is. Zij gebruiken hierbij wel de meest treffende voorbeelden en leggen goed uit hoe het hedendaagse beeld van historische arbeid verstoord is door de bronnen. Daarnaast diepen ze vrouwenarbeid het meest uit in hun visie, met aandacht voor het diverse karakter van 'huishoudelijk werk' en ook het werk buitenshuis.

In het gedeelte over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen kijken Pierik en Van den Heuvel in de kern niet af van de andere visies. Ook zij laten zien hoe er een formele arbeidsverdeling was die man en vrouw bepaalde takken van arbeid toekende, maar dat deze scheiding in de praktijk lang niet altijd werd gehandhaafd. Uit hun visie blijkt zelfs dat vrouwen vaak meewerkten met de baan van hun man, niet als assistent maar als volledige collega. Ook waren er vrouwen die onder de naam van hun (overleden) man het werk voortzetten. Daarnaast blijkt, opnieuw uit het bronmateriaal, dat een werkende vrouw voor mannen geen schande was. Tekstfragmenten uit primaire historische bronnen ondersteunen de historische visie, en geven het een unieke persoonlijke invalshoek die vaak ontbreekt in dit debat. Opitz en Van der Heijden e.a. geven ook voorbeelden van historische personen en situaties, maar door het unieke bronmateriaal komt het privéleven van de man en

vrouw in de Republiek bij Pierik en Van den Heuvel echt mooi in beeld. Als we kijken naar de gebruikte bronnen vanuit het kader van ‘Historisch Denken’³⁷, dan is het interessant om te zien hoe de onderzoekers van een probleemgerichte benadering overgestapt zijn naar een meer brongerichte benadering. De primaire, onbewuste en ongepubliceerde geschreven bronnen geven een uniek inkijkje zoals geen enkele andere visie dit doet.

Wat er ook uitspringt is de connectie die gemaakt wordt tussen het heden en het verleden. Termen als *microwork* en ‘tweeverdienersmodel’ gebruiken in een historische context zou al snel als anachronisme kunnen worden bestempeld: ‘het verkeerd plaatsen van zaken in de tijd.’³⁸ Toch weten Van den Heuvel en Pierik dit op een legitieme manier te verantwoorden. Ook hier worden wederom concrete voorbeelden aangehaald uit het bronmateriaal dat hun historische visie ondersteund, en de termen passen goed in het hele debat rond arbeid; Wat kwalificeert precies als arbeid? En was dit een mannen- of vrouwenzaak, of toch allebei?

Waar de visie wellicht wat tekortschiet is bij de vraag verbetering en verslechtering. Het hele onderzoek *Freedom of the Streets* is behoorlijk uitgebreid. Met name geografisch door de inclusie van het stedelijke leven in bijvoorbeeld Edo³⁹ (toenmalig Tokyo). Maar als we kijken naar de daadwerkelijke tijdsspan die het onderzoek omhelst dan zien we dat het de periode van 1600 tot 1850 betreft. Alsnog een behoorlijk grote periode, maar de middeleeuwen komen er niet in voor. Terwijl dit bij de andere visies wel het geval is. Bij Opitz is het zelfs de enige periode, maar ook bij Van der Heijden e.a. en De Moor en Van Zanden komen de middeleeuwen geregeld terug, al is het om deze te vergelijken met de tijd van de Republiek. Hierdoor kunnen we de visie van Pierik en Van den Heuvel niet gebruiken als we over de late middeleeuwen willen leren. Natuurlijk is het voor de focus op de Republiek wel bruikbaar en zeer waardevol.

Wat de sociaaleconomische positie van de vrouw in de Republiek betreft schaar ik mij achter deze visie. Het gebruik van ‘nieuw’ bronmateriaal en de hernieuwde definitie van arbeid maakt dat Pierik en Van den Heuvel een nieuwe weg hebben ingeslagen in dit debat, waarbij arbeid ook met termen van vandaag de dag kan worden aangevuld. De focus op deelaspecten van de arbeid zoals de rolverdeling en de ruimtelijke indeling (privésfeer vs. publieke sfeer) maakt dat het niet slechts over

³⁷ Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2e druk; Assen 2015)

³⁸ Ibidem

³⁹ ‘Edo — THE FREEDOM OF THE STREETS’, *THE FREEDOM OF THE STREETS* <<https://www.freedomofthestreets.org/edo>>.

arbeid gaat maar ook over factoren als mobiliteit, genderrollen en de status van arbeid. Binnen dit debat draagt deze visie niet bij aan het beeld van de middeleeuwen, maar het biedt wel een unieke reactie op de verdringingsthese. In tegenstelling tot Van der Heijden e.a. is het bronmateriaal hier relevant én representatief. Het begrip arbeid wordt ingrijpend uitgediept, wat De Moor en Van Zanden links laten liggen. Vergeleken met Opitz schenken Pierik en Van den Heuvel ook meer aandacht aan cultureel-mentale factoren, al bestuderen beide visies een ander tijdperk. Al met al ben ik van mening dat deze visie het beste onderbouwd is en het meest accurate beeld geeft van de sociaaleconomische positie van de vrouw in de vroegmoderne tijd in de Republiek.

1.5 Stellingname

Het innemen van een stelling in dit debat is niet gemakkelijk. Dit komt omdat de vier historische visies wel overlap hebben, maar niet altijd over hetzelfde gaan. Zo slaat de visie van Opitz vooral op de late middeleeuwen, terwijl Pierik & Van den Heuvel zich exclusief op de vroegmoderne tijd hebben gericht. Van der Heijden e.a. en De Moor & van Zanden staan dan weer in het midden omdat hun visie betrekking heeft op beide periodes. Als we de visies onderling vergelijken dan komen een aantal overeenkomsten naar voren, over sommige onderwerpen zijn alle historici het min of meer met elkaar eens. Maar de manier waarop de visies onderbouwd zijn of hoe deelonderwerpen als arbeid en genderrollen worden gebruikt in het onderbouwen van de visie verschilt sterk per historicus.

Door als historicus geen stelling in te nemen of meerdere visies te combineren, kan je niet laten zien dat je in staat bent om argumenten tegen elkaar af te wegen en visies met elkaar te vergelijken. Het doel is om als historicus uiteindelijk zelf een overwogen oordeel te vormen en visies objectief te kunnen toetsen op betrouwbaarheid en validiteit. Het debat omtrent de sociaaleconomische positie van de vrouw is een breed debat, waardoor het volledig uitsluiten van een visie niet mogelijk is. Alle visies bieden namelijk bepaalde delen van de waarheid, maar de vraag is welke visie de delen het beste samenvoegt in een mooi samenhangend geheel dat historisch verantwoord is en overeenkomt met de historische werkelijkheid. Het is dan ook de taak, én de kunst als historicus om te kijken welke visie het beste verdedigd wordt en de sterkste onderbouwing heeft. Zo kan er namelijk voor gezorgd worden dat de beste beelden van de geschiedenis bewaard worden en kunnen worden doorgegeven.

In de teksten hierboven is per visie bekeken hoe die zich tot de andere visies verhoudt op basis van de deelonderwerpen, daarnaast zijn zowel de sterke als de zwakke punten genoemd en zijn er eventuele verschillen en overeenkomsten benoemd. In de komende paragrafen wordt er dieper ingegaan op de argumenten van de historici en op de manier waarop ze hun visie hebben opgebouwd. Uiteindelijk zal er definitief stelling worden genomen in de keuze van één visie.

Van der Heijden, Van Nederveen-Meerkerk en Schmidt

Ik heb er uiteindelijk niet voor gekozen om stelling te nemen op basis van de visie van Van der Heijden e.a., omdat zij volgens mij hun visie te veel hebben laten beïnvloeden door hun eigen persoonsgebonden waarden. Het bewust worden van waarden is een essentieel onderdeel van historische beeldvorming: zowel de waarden van de historicus zelf als de waarden uit het verleden. Elk mens heeft natuurlijk waarden, maar een historicus moet wel proberen om waardeoordelen te vermijden en zich beperken tot oordelen over zaken die feitelijk gecontroleerd kunnen worden: dit heeft ook wel het 'waardevrijheidspostulaat'. Dit staat in het werk van Van der Heijde e.a. onderdruk.

In het hoofdstuk over het patriarchaat met betrekking tot het huwelijk schrijven ze dat een toename van de ouderlijke macht betekende dat ouders hun kinderen beter konden beschermen tegen bijvoorbeeld een slechte huwelijkspartner. Geen bizarre veronderstelling, maar historici De Moor en Van Zanden geven aan dat de persoonsgebonden waarden van de historici hier een objectief waardeoordeel in de wet zitten.⁴⁰ Even later concluderen Van der Heijden e.a. namelijk dat de versterkte ouderlijke macht jonge vrouwen beschermde, en zo dus geen terugkeer was van het patriarchaat, terwijl je hetzelfde voorbeeld als tegenargument zou kunnen gebruiken. Is bescherming van jonge meisjes door ouders een teken van de groei of juist van de afname van het patriarchaat? Dit zijn subjectieve vragen die een beroep doen op de persoonsgebonden waarden van de historicus. Subjectiviteit (kritiek op de schrijvers) en objectiviteit (historische kritiek) wordt in deze kritiek niet zelden door elkaar gebruikt.

Het feit dat hun werk zich vooral lijkt te richten op een fragment uit het boek van De Moor & Van Zanden maakt dat de visie eerder subjectief aanvoelt dan objectief. De theoretische onderbouwing binnen de visie wordt ondersteund door het aanhalen van eerdere historische werken, hiermee laten ze zien hoe veelzijdig het begrip arbeid is. Natuurlijk mag er gekeken worden naar publicaties van mede-historici, maar een historicus moet zelf ook onderzoek kunnen aantonen, zeker als je een boek van een collega wilt bekritisieren. Veel bronnen die ze zelf aandragen worden door De Moor en Van Zanden terecht bekritiseerd als niet representatief of ontoereikend. Zo stellen Van der Heijden e.a. dat de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt in de zeventiende eeuw 'hoogstwaarschijnlijk' niet aan belang inboette maar zelfs 'waarschijnlijk' sterk toenam.⁴¹ Dit baseren ze op een ongepubliceerde paper over de textielindustrie in de periode 1600-1800. Dit voldoet volgens De Moor en Van Zanden niet aan de voorwaarden voor goed bronmateriaal, in ieder geval niet om een algemene claim over de arbeidsmarkt te ondersteunen. Volgens 'Historisch Denken' kan je bij een bron vragen: Op hoeveel gevallen is de informatie in deze bron van toepassing?⁴² In dit geval alleen op de textielindustrie, en dus niet over vrouwen op de arbeidsmarkt. Dat maakt deze bron in dit geval niet representatief over de zeventiende -eeuwse arbeidsmarkt. De Moor en Van Zanden kaarten in hun kritiek ook het feit aan dat Van der Heijden e.a. geen gebruik hebben gemaakt van studies over vrouwen die werkzaam waren in de landbouw, wat "verreweg de belangrijkste sector van de economie was."⁴³ Ook dit heeft betrekking tot representativiteit. Zoals 'Historisch Denken' stelt: Op hoeveel informatie heeft de schrijver van de bron zich gebaseerd? In dit geval niet genoeg,

⁴⁰ De Moor, T., en J.L. Van Zanden, 'Een reactie van De Moor en Van Zanden op het tseg-artikel van Manon van der Heijden, Elise van Nederveen Meerkerk en Ariadne Schmidt: "Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de republiek"', Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis 9 (2012) 61 10.18352/tseg.266>.

⁴¹ Schmidt, Alexander, M.P.C. Van Der Heijden en Elise Van Nederveen Meerkerk, 'Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de Republiek', The Low Countries Journal of Social and Economic History 6 (2009) 26 10.18352/tseg.453>.

⁴² Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, Historisch denken (2e druk; Assen 2015)

⁴³ De Moor en Van Zanden, *Een reactie van de Moor en Van Zanden*.

aangezien er geen bronnen geraadpleegd zijn over de belangrijkste arbeidssector van die tijd. Aldus De Moor en Van Zanden

Naast hun ontleding van het begrip arbeid komt ook de nuancering van de verdringingstheorie beter tot zijn recht in het werk van Opitz. Haar kanttekeningen zijn een stuk concreter en vormen ook een voorstel op zich, terwijl die van Van der Heijden e.a. vooral als reactie dienen op de theoretische onderbouwing van De Moor en Van Zanden. Hetzelfde geldt voor de genderrollen. Ze komen niet veel verder dan het feit dat de formele arbeidsverdeling niet overeenkwam met de dagelijkse realiteit. Dit wordt in letterlijk elke visie genoemd, maar Van der Heijden e.a. verklaren niet goed hoe dit kon, noch brengen ze voorbeelden aan van mannen die vrouwenwerk doen of andersom.

De drie criteria die de historici inzetten om aan te tonen dat het patriarchaat niet terugkeerde ten tijde van de Republiek komen het beste tot hun recht wanneer ze beschrijven hoe vrouwen zich aan de patriarchale verhoudingen konden onttrekken. Manieren van ontsnapping uit een positie zeggen echter niet veel over de positie zelf, onderliggende oorzaken blijven bijvoorbeeld achterwege. Ze kiezen er niet voor de sociaaleconomische structuren aan te stippen zoals Opitz dat deed, noch de cultureel-mentale structuren en ruimtelijke indeling zoals te lezen is in het werk van Van den Heuvel en Pierik.

Het ontbreekt in deze visie aan validiteit. De bronnen die Van der Heijden e.a. hebben geraadpleegd zijn niet volledig, niet relevant voor de discussie of niet representatief. Op basis van summere historische gegevens doen ze bijvoorbeeld een uitspraak over de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt. Dit maakt dat de bijbehorende resultaten simpelweg niet kloppen. Een ander voorbeeld is dat de landbouwsector over het hoofd wordt gezien in een discussie over de arbeidsparticipatie van vrouwen. Als je die weglaat kan je dus geen conclusies trekken over hoeveel vrouwen echt werkten, er is dus een tekort aan **inhoudsvaliditeit**⁴⁴.

Al met al vind ik de samenhang binnen de visie van Van der Heijden e.a. niet goed genoeg om er in mee te gaan. De theoretische onderbouwing is niet bijzonder goed vergeleken met de andere werken. En de manier waarop ze hevig leunen op ander werk, plus het feit dat hun eigen bronnen niet zelden representatief zijn maakt dat de theoretische onderbouwing behoorlijk zwak blijkt. Ook

⁴⁴ Benders, Lou, 'Validiteit en betrouwbaarheid vaststellen in je scriptie', Scribbr (2022)
<<https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/validiteit-en-betrouwbaarheid-vaststellen-scriptie/>>.

de deelonderwerpen als arbeid, genderrollen en de verdringingstheorie worden in andere visies beter uiteengezet en bovendien dieper geanalyseerd. Van der Heijden e.a. kiezen niet voor een verhalende benadering nog voor een structurele benadering. Hun visie bungelt ergens in het midden tussen subjectiviteit en objectiviteit, eigen werk en werk van anderen, en verdieping en oppervlakkig onderzoek. De argumenten die ze aandragen om hun visie te ondersteunen komen hierdoor niet accuraat over wat afdoet aan de validiteit. . Door deze tekortkomingen neem ik geen stelling bij de visie van Van der Heijden e.a.

De Moor en Van Zanden

Ook kies ik niet voor de visie van De Moor en Van Zanden. Ten eerste vindt in hun visie ontoereikend om de volledige sociaaleconomische positie van de vrouw te omvatten. Hun oorspronkelijke focus lag voornamelijk op de invloed van het consensushuwelijk op het ontstaan van het kapitalisme in de landen rond de Noordzee. Hierbij richten ze zich op fundamentele veranderingen in de verhouding tussen mannen en vrouwen. Ondanks dat ze elkaar veel bekritiseren heeft hun visie vrij veel weg van die van Van der Heijden e.a. Beide visies schenken veel aandacht aan het huwelijk en wat dit betekent voor de positie van de vrouw. Ook proberen beide visies de sociaaleconomische positie van de vrouw door een brede bril te bekijken. Dit maakt echter wel dat de sociaaleconomische kant regelmatig wordt overschaduwd door andere factoren. In de theoretische onderbouwing verwijzen alleen deelname aan de arbeidsmarkt en de landbouw naar de vrouw in sociaaleconomische zin. Dit is niet genoeg materiaal om een gedegen oordeel te vormen.

Net als bij Van der Heijden e.a. wordt in deze visie geen definitie van arbeid genoemd, noch zijn er praktijkvoorbeelden te lezen. Hierdoor voelt het als een hele abstracte beschouwing, waardoor de diepgang toch gemist wordt. Hetzelfde geldt voor de genderrollen die nauwelijks aan bod komen, maar toch van groot belang is voor het debat, zoals blijkt in andere visies. Volgens Van der Heijden e.a. hebben De Moor en Van Zanden ook gebruik gemaakt van foutief bronmateriaal. Zo gebruiken ze bronnen over Engeland om aan te tonen dat vrouwenlonen in de Republiek daalden. Daarnaast zou de andere geraadpleegde literatuur sterk verouderd zijn, wat een indicator is van onbetrouwbaarheid. Dit zou het hele hoofdstuk onbetrouwbaar maken. Gezien de snelle ontwikkeling van de vrouwengeschiedenis is dit geen rare aanname. Het ontbreken van recent onderzoeksmateriaal is daarom geen slecht argument om een hoofdstuk kritisch te bekijken. Ook zouden De Moor en Van Zanden in hun reactie verwijzen naar publicaties uit 2010-2011, terwijl de repliek waar ze op reageren uit 2009 stamt.

Vergeleken met de visie van Van der Heijden e.a. wordt de historische context in de reactie van De Moor en Van Zanden veel beter onderbouwd. De vergelijking die ze maken voldoet aan de voorwaarden zoals beschreven in 'Historisch Denken.'

Als we deze visie toetsen op de betrouwbaarheid en de validiteit valt het toch op dat er een tekort is aan **inhoudsvaliditeit**. Met name de sociaaleconomische ontwikkelingen die vrouwen doormaken worden niet genoeg behandeld in de analyse. Daarnaast worden de genderrollen nauwelijks meegenomen, wat in een discussie om de positie van de vrouw toch essentieel is. Andere historici behandelen dit onderwerp vaak uitvoerig. Dit laat zien dat De Moor en Van Zanden te weinig aandacht hebben besteed aan de **criteriumvaliditeit**: het resultaat van hun meting komt niet overeen met valide metingen van hetzelfde onderwerp: genderrollen spelen namelijk nauwelijks een rol in deze visie. Ook de betrouwbaarheid is niet vlekkeloos: het gebruik van gedateerde literatuur doet af aan de **herhaalbaarheid**: als de meting nog eens zou worden uitgevoerd, zouden er mogelijk andere resultaten uit naar voren komen, omdat er hedendaagse literatuur zou worden gebruikt.

De reden dat ik niet kies voor de visie van De Moor en Van Zanden is dat deze te beknopt en te abstract is om eruit te springen in het historiografische debat. Naar mijn mening moet een visie een sterk onderbouwd breed beeld bieden, of juist een diepgaande analyse. Deze visie voldoet aan geen van die eisen. Het ontbreken van concrete voorbeelden uit het dagelijks leven of de arbeidspraktijk doen deze visie onpersoonlijk aanvielen, en arbeid blijft in deze visie toch een abstract fenomeen. Daarnaast zijn er punten van inhoudelijke kritiek op betrouwbaarheid en validiteit. Het artikel functioneert prima als reactie op 'Terugkeer van het patriarchaat', maar kan niet volstaan als visie op de sociaaleconomische positie van de vrouw in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

De twee overgebleven bronnen richten zich elk op een aparte tijdsperiode. Dit maakt het lastig om ze te vergelijken. Opitz heeft het wel over een ontwikkeling die zich na de late middeleeuwen voortzet en dus eventueel betrekking zou kunnen hebben op de vroegmoderne tijd, maar de verwoording is te vaag om hier concrete uitspraken over te doen. Omgekeerd zouden de uitspraken van Pierik en Van den Heuvel ook toepasbaar kunnen zijn op de late middeleeuwen, maar aangezien een groot deel van hun werk op bronnen uit de Republiek is gebaseerd, kunnen we dit ook niet vaststellen. Waar de visies elkaar wel vinden is in het behandelen van het begrip arbeid als historisch fenomeen, een verdieping van de rolverdeling tussen de seksen en het nuanceren van de verdringingsthese.

In de tekst hieronder ga ik de visies vergelijken met de hulp van 'Historisch Denken'. Met name de hoofdstukken 'Verklaren' en 'Beeldvormen'⁴⁵

Opitz

Zoals hierboven beschreven hebben de twee overgebleven visies zowel verschillen als overeenkomsten. Maar de visies verschillen ook in de aard van de tekst. Zo kan de visie van Opitz het beste gedefinieerd worden als een historische verklaring. Deze verklaring kunnen we toetsen aan de hand van 'Historisch Denken.'⁴⁶ Zo moet een historicus in een historische verklaring gebruik maken van zowel structurele als incidentele factoren om zo een fasering aan te brengen; een overzicht van de omstandigheden en ontwikkelingen die betrekking hebben op de verklaring. Als sociaaleconomisch gerichte historicus maakt Opitz voornamelijk gebruik van structurele factoren zoals het isoleren van de gilden en de toenemende uitbesteding van werk. Dat betekent niet dat er geen incidentele factoren aan bod komen; Opitz beschrijft hoe specifieke gilden of samenwerkende vrouwen in een bepaald jaar iets besloten of verboden. Dit gebruikt ze onder andere om de fase te markeren waarmee de uitsluiting van vrouwen van de arbeidsmarkt begon. Hierbij gebruikt ze tal van historische voorbeelden, wat bijdraagt aan de **interne validiteit**⁴⁷: Opitz laat immers haar data zien en toont daarmee duidelijk aan waar ze haar bevindingen op baseert.

Volgens 'Historisch Denken' moet er ook ruimte zijn voor motieven en doelen van personen. Hier maakt Opitz weinig gebruik van. Ze schrijft meestal vanuit een uitgezoomd perspectief. Ze benoemt wel vrouwen uit het verleden bij naam en wat zij deden in hun leven, zo beschrijft ze bijvoorbeeld

⁴⁵ Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, Historisch denken (2e druk; Assen 2015)

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ 'Validiteit en betrouwbaarheid in kwalitatief onderzoek - Studiemeesters', Studiemeesters (2019)
<<https://www.studiemeesters.nl/scriptie/validiteit-en-betrouwbaarheid-kwalitatief-onderzoek/>>.

hun handelscarrière, of hun erfenis die ze konden achterlaten. Maar motieven en doelen komen daarnaast alleen terug als Opitz schrijft over vrouwen die zich als zelfstandige weefsters terugtrokken in de stad. Dit als reactie op de uitsluiting van vrouwen vanuit de gilden. Dit is duidelijk een oorzaak-gevolg constructie, maar de motieven en doelen van de vrouwen worden hier niet benoemd. Een ander aspect wat lijkt te ontbreken in de verklaring van Opitz is contingentie: alles lijkt een duidelijke oorzaak te hebben en waterdicht geformuleerd te zijn. Zonder af te doen aan haar argumentatie zie ik toch dat er nauwelijks ruimte is voor toevalligheid en onvoorspelbaarheid. Alles lijkt waterdicht in elkaar te passen. Andere perspectieven lijken niet echt ruimte te krijgen, dit doet af aan de **objectiviteit** van het onderzoek.⁴⁸

Als historicus binnen de feministische geschiedschrijving zou ze het verschil tussen de geslachten en hun relaties moeten onderzoeken, dit omdat ze “invloed hebben op het sociale spel, waarvan zij zowel product en gevolg als motor zijn.”⁴⁹ Deze focus op gender als historische factor komt volgens historicus Ester Koch niet goed uit de verf: “Het blijft in de regel bij een beschrijving van de positie van de vrouw of van wat mannen of vrouwen denken”, aldus Esther Koch.⁵⁰ Mijns inziens is deze kritiek ook voor een deel toepasbaar op de visie van Opitz. Zij beschrijft inderdaad de positie van de vrouw in uitvoerige mate, maar hoe de mannen van toen daar bijvoorbeeld invloed op hadden wordt niet echt beschreven. Bijvoorbeeld het feit dat mannen niet werden geacht mee te helpen in het gezinsleven wordt niet benoemd noch ontkracht. Ook de relatie tussen man en vrouw krijgt weinig aandacht. Wat Opitz echter wel doet, is stukken van Adrian Beiers citeren. Hij was een Duitse jurist uit de zeventiende eeuw⁵¹. De tekst die Opitz aanhaalt komt uit een van zijn verhandelingen van het handwerksrecht, wat zeker een mooie inkijk biedt in het juridische kader van de late middeleeuwen/vroegmoderne tijd, maar van gender als cultureel en sociaal fenomeen laat Opitz weinig zien. De **betrouwbaarheid** van haar visie hoog vergeleken met de voorgaande visies. De contextbeschrijving van Opitz is gedegen: duidelijk geformuleerd vanuit een structuurgerichte benadering, en voor de lezer is het duidelijk in welke context het onderzoek plaatsvond.⁵²

In haar verklaring worden de oorzaken die worden genoemd correct ondersteund; de frequentie wordt aangetoond door de hoeveelheid historische voorbeelden, het daadwerkelijke effect wordt

⁴⁸Ibidem

⁴⁹ DBNL, ‘Geschiedenis van de vrouw in de Middeleeuwen, Madoc. Jaargang 1992 - DBNL’, *DBNL* <https://www.dbnl.org/tekst/_mad001199201_01/_mad001199201_01_0008.php>.

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Wikipedia-Autoren, ‘Adrian Beier der Jüngere’, [de.wikipedia.org](https://de.wikipedia.org/wiki/Adrian_Beier_der_J%C3%BCngere) (2006) <https://de.wikipedia.org/wiki/Adrian_Beier_der_J%C3%BCngere>.

⁵² Opitz, Claudia, *Geschiedenis van de vrouw 2*. Georges Duby en Michelle Perrot ed. (Amsterdam, Nederland: Agon BV 1993).

ook helder omschreven en de reikwijdte komt ook aan bod doordat ze voorbeelden uit zoveel verschillende landen en regio's terug laat komen. Dit komt vooral aan bod wanneer ze nuance aanbrengt in de verdringingsthese. Opitz laat zien dat de simpele verklaring van 'modernisering leidt tot vrouwen binnenshuis' niet voldoet aan de historische complexiteit van het debat. Daarnaast is haar definitie van huishoudelijk werk, arbeid en de rol van genderrollen heel goed uitgewerkt. Dit doet sterk denken aan het werk van de hermeneuten:⁵³ in haar historische verklaring beschrijft Opitz de achterliggende betekenis van handelingen en verschijnselen uitvoerig. Daarnaast maakt ze die met het grote aantal concrete voorbeelden ook begrijpelijk.

De enige minpunten aan haar verklaring zijn het gebrek aan contingentie en het gebrek aan concrete motieven en doelen van personen, al is dit verklaarbaar aangezien ze vooral naar sociaaleconomische structuren kijkt. De visie van Opitz kenmerkt zich door een hoge **interne** en **externe validiteit**: data en methoden zijn beide inzichtelijk, en een hoge **betrouwbaarheid** vergeleken met de voorgaande visies.

Pierik en Van den Heuvel

De visie van Pierik en Van den Heuvel is deels ontstaan vanuit het zoeken naar een verklaring: Hoe kan het dat buitenlandse verslagen enthousiast schrijven over de ondernemende Hollandse huisvrouw, terwijl een bekende these stelt dat vrouwen na de late middeleeuwen steeds meer naar binnen verdwenen? Echter, met de komst van het nieuwe bronmateriaal werd deze visie toch meer gekenmerkt door beeldvorming. Het beeld van arbeid werd niet alleen opnieuw gedefinieerd, maar historici probeerden ook het beeld van vrouwen in de Republiek bij te schaven, en een nieuw beeld te scheppen van mobiliteit, stedelijke inrichting en de invloed daarvan op de genderrollen. In 'Historisch Denken'⁵⁴ staat dat één van de verdiensten van correcte historische beelden het dichterbij de waarheid brengen is. Het beeld van Pierik en Van den Heuvel is grotendeels gebaseerd op bronnenonderzoek. Doordat archiefstukken voor het eerst in lange tijd op grote schaal gelezen konden worden ontstond er zo een doorkijkje in het dagelijks leven in de Republiek. Ooggetuigenverslagen en notulen van kerk- en staatvergaderingen maakten dat verhalen van 'gewone' mensen aan bod kwamen. Ongepubliceerde bronnen die historici dingen leren over arbeid in de Republiek.

⁵³ Kamp, Jeanette, e.a., *Geschiedenis schrijven! wegwijzer voor historici* (2016).

⁵⁴ Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2e druk; Assen 2015)

Deze keuze en verantwoording van zowel data (ongepubliceerde bronnen) als methode (analyse door middel van kunstmatige intelligentie) maakt dat zowel de **interne** als de **externe validiteit** in deze visie hoog zijn. Met name in de podcast leggen zowel Pierik als Van den Heuvel uitvoerig uit waarom ze hebben gekozen voor de bronnen die ze gebruikt hebben: ze wilden de vrouw 'uit de schaduw trekken' en gingen daardoor bronnen te rade die toen door 'gewone burgers' voor officiële instanties zijn bekend. De informatie die uit deze bronnen naar voren komt, komt ook overeen met een bekend historisch beeld. Namelijk de verwondering van buitenlanders over de ondernemende Hollandse huisvrouw. De resultaten van de meting komen dus overeen met een bestaande theorie; wat betekent dat er sprake is van **constructvaliditeit**⁵⁵.

Deze manier van onderzoek doen en het construeren van een historische visie doet enigszins denken aan het 'historisme', een stroming binnen het historisch onderzoek. De Zwitserse kunsthistoricus en hoogleraar Jacob Burckhardt formuleerde het als volgt: 'De bronnen die voor zichzelf spreken resulteren in goede objectieve geschiedenis.'⁵⁶ Hier zit wel een kern van waarheid in. Zeker bepaalde bronnen uit het onderzoek van Pierik en Van den Heuvel vind ik mooie voorbeelden van hoe de mensen toen dachten en converseerden. Toch is er ook de nodige kritiek op het historisme, bijvoorbeeld het feit dat bronnen nooit objectief voor zichzelf spreken, en dat je nooit zeker kan weten hoeveel bronnen er nog meer zijn; welke informatie wordt over het hoofd gezien? Zouden andere historici dezelfde conclusies hebben getrokken?

Ik denk dat Pierik en Van den Heuvel als ervaren onderzoekers zich ook bewust zijn van deze tekortkomingen. Wat in dit verslag niet altijd naar voren komt, is het feit dat Pierik en Van den Heuvel slechts twee van een heel team van onderzoekers zijn, die ook op andere manieren gekeken hebben naar de historische realiteit van zowel de Republiek als het toenmalige Tokyo. Dit draagt wel bij aan de **interbeoordelaarsbetrouwbaarheid**⁵⁷, aangezien er veel verschillende mensen zijn die het eens zijn geworden over de uitkomst van dit onderzoek. Het bronnenonderzoek is slechts een onderdeel van groot internationaal onderzoek, waaruit de onderzoekers een beeld hebben geconstrueerd van de publieke ruimte in de vroegmoderne tijd, met onder andere aandacht voor arbeid, genderrollen en de sociaaleconomische positie van vrouwen.

⁵⁵ Benders, Lou, 'Validiteit en betrouwbaarheid vaststellen in je scriptie', *Scribbr* (2022)

<<https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/validiteit-en-betrouwbaarheid-vaststellen-scriptie/>>.

⁵⁶ Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2e druk; Assen 2015)

⁵⁷ Benders, Lou, 'Validiteit en betrouwbaarheid vaststellen in je scriptie'.

Zo bekeken sluit deze beeldvorming beter aan bij het 'narrativisme'. Kort gezegd staat deze stroming voor de opvatting dat het verleden niet meer bestaat; we werken met beelden van het verleden. Samenhang die tussen feiten wordt aangebracht kan niet worden getoetst, omdat het een nieuwe interpretatie is.⁵⁸ Deze manier van werken past bij de andere onderzoekstechnieken binnen *Freedom of the Streets*, zoals de nieuwe interpretatie van arbeid en het serieus nemen van de zogenaamde *bullshitjobs*. In Historisch Denken worden nog meer voorwaarden genoemd voor een correct narrativisme-beeld: het vaststellen hiervan moet objectief gebeuren en gebaseerd zijn op een oordeel van collega-deskundigen. Het beeld wat Pierik en Van den Heuvel naar voren brengen is het resultaat van een lange samenwerking van meerdere historici: in totaal hebben 12 historici aan dit project meegewerkt, naast een adviesraad en een tiental studenten.⁵⁹

De manier waarop Pierik en Van den Heuvel hun onderzoeksmethode uitleggen en verantwoorden draagt zeker bij aan de **validiteit**. Door primaire bronnen te bestuderen doen Pierik en Van den Heuvel uitspraken over hoe het er toen aan toe ging, en wat het algemene denkbeeld was over zaken als man-vrouw, arbeid, publieke ruimte en de relatie tussen werk en gender. Ze doen geen verregaande uitspraken over heel Nederland en maken onderscheid tussen stedelijk en landelijk gebied. Ze zijn dus voorzichtig met hun conclusies, deze gerichte uitkomst maakt het onderzoek ook **betrouwbaar**. Er is immers consistent gemeten.

Door deze focus op beeldvorming neigt deze visie meer naar het narrativisme: er wordt een samenhang gecreëerd tussen wat de bronnen ons vertellen en waar de historie naar wijst. Grote sociaaleconomische ontwikkelingen zoals bij Opitz komen in deze visie niet echt aan bod. De cultureel-mentale factoren worden wel mooi uitgewerkt, geconcretiseerd door pakkende fragmenten uit de historische bronnen. De visie van Opitz heeft betrekking tot een grotere periode maar werkt meer in algemeenheden en ontwikkelingen van bovenaf. Pierik en Van den Heuvel hebben een visie die, met name door de bronnen, meer inzoomt op de individuen in de maatschappij.

⁵⁸ Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, Historisch denken (2e druk; Assen 2015)

⁵⁹ 'People — THE FREEDOM OF THE STREETS', THE FREEDOM OF THE STREETS
<<https://www.freedomofthestreets.org/people>>.

1.6 Stelling nemen

Nu ik alle vier de visies heb uitgewerkt zie ik dat de visies van Van der Heijden e.a. en die van De Moor en Van Zanden niet toereikend vindt om leidend te zijn in dit debat. Zeker vergeleken met de visies van Opitz en Pierik & Van den Heuvel doen ze onder in objectiviteit, kwaliteit van bronmateriaal, historische context en beeldvorming. Daarom kies ik niet voor de visies van Van der Heijden e.a. en De Moor & Van Zanden.

Wanneer we die twee vergelijken zien we dat er inhoudelijk grote verschillen te zien zijn tussen de twee partijen. Zo is er verschil in de historische stroming. Opitz is afkomstig uit de feministische geschiedschrijving die de verhalende geschiedenis verwerpt en in plaats daarvan aandacht heeft voor structurele factoren. Dit is overduidelijk aanwezig in de visie van Opitz. Het behandelen van gender in de historie als factor die het verkeer tussen de geslachten bepaalt is minder prominent aanwezig, terwijl dit wel volgens Koch een essentieel onderdeel is van de genderhistorie. Opvallend genoeg komt het in het onderzoek van Pierik en Van den Heuvel meer voor.

Een ander verschil is dat Opitz' verklaring aansluit bij de hermeneutische benadering, waarbij de betekenis van handelingen en verschijnselen worden beschreven en verduidelijkt. De visie van Pierik en Van den Heuvel is eerder narrativistisch van aard: het verhaal dat ze construeren op basis van bronnen wordt een nieuw historisch beeld, inclusief het gebruik van termen als *microwork* en tweeverdienersmodel. Wat historisch denken betreft verschillen de visies ook. Vanuit een verklarende houding analyseert Opitz tal van factoren, al blijft de focus op economische factoren bestaan. In een brede analyse verbindt ze meerdere verklaringen voor haar nuancering van de verdringingsthese, waardoor het debat op een hoger niveau getild wordt. De onderbouwing laat wel weinig ruimte over voor objectiviteit, aangezien het een onderzoek is van Opitz alleen, contingentie is dan ook niet uitgesloten, aangezien haar visie een vrij sterke oorzaak-gevolg structuur heeft.

Ze onderbouwt haar stellingen wel met tal van voorbeelden, maar de methodes die ze hiervoor gebruikt heeft zijn minder inzichtelijk, dit zorgt voor een redelijk hoge validiteit. Dit inzicht is bij Pierik en Van den Heuvel wel nadrukkelijk aanwezig. Zowel de herkomst als aard van de data wordt uitvoerig verantwoord, en ook de methodes worden benoemd. Dit zorgt voor een hoge validiteit. Wat betrouwbaarheid betreft is de situatie complexer. Opitz wilde met haar tekst een nuancering van de verdringingsthese onderbouwen, dit geeft haar als schrijver een duidelijke bedoeling. Wellicht heeft ze de informatie zo geselecteerd dat het haar standpunt zou ondersteunen. Hetzelfde zou natuurlijk kunnen gelden voor Pierik en Van den Heuvel, die immers niet alle geraadpleegde bronnen inzichtelijk hebben tentoongesteld. Daarnaast zou het gebruik van kunstmatige intelligentie voor *Freedom of the Streets* moeilijk kunnen worden herhaald, wat de herhaalbaarheid schaadt.

Het vergelijken van de visies is zeer complex. Ik kan uiteindelijk niet voor één visie kiezen. Beide hebben namelijk zwakke en sterke punten, en blinken uit in hun eigen stroming. De visie van Opitz biedt een solide verklaring voor het verdwijnen van de vrouw van de arbeidsmarkt; verklaart met uiteenlopende factoren, duidelijk verwoord in een hermeneutische beschrijving. Voor een onderzoek naar de sociaaleconomische positie in de late middeleeuwen is haar visie uitermate geschikt. De visie van Pierik en Van den Heuvel is daarentegen alleen geschikt als het gaat over de Republiek. Hun narrativistisch beeld wordt ondersteund door een hernieuwde definitie en het intensieve gebruik van 'nieuw' bronmateriaal. Dat het proces zo inzichtelijk is draagt in grote mate bij aan de validiteit, en het gebruik van mooie historische voorbeelden maakt dat het beeld ook voldoet aan de eisen: interne logica, samenhang en reikwijdte.

Concluderend sluiten beide visies elkaar niet uit, aangezien ze elk hun eigen tijdsbestek behandelen. Opitz biedt een verklaring terwijl Pierik en Van den Heuvel een historisch beeld voorstellen. Aan beide visies kleven zwakke punten maar ze doen niet onder voor die van De Moor en Van Zanden en Van der Heijden e.a. Beide visies zijn waardevol voor hun eigen onderwerp, stroming en manieren van historisch redeneren.

1.7 Onderwijsvisie

Door Lit 2 is mijn kijk op geschiedenis veranderd, en met name het integreren van historische vaardigheden en redeneerwijzen in de lessen. In mijn eerste stages zag ik geschiedenis vooral als informatie overdracht. Ik probeerde de leerlingen zoveel mogelijk te boeien met mooie verhalen, intrigerende beelden en bijzondere vragen. Bestaansverheldering was ook iets waar ik veel waarde aan hechtte, met name meningsvorming en uitleggen waar hedendaagse ontwikkelingen vandaan komen. Verschillende interpretaties van geschiedenis in de les behandelen deed ik eigenlijk pas in mijn lio-stage. In dat schooljaar heb ik de eerste en tweede wereldoorlog behandeld, daarna Nederland-Indonesië en ten slotte de Koude Oorlog. Deze onderwerpen zijn, naar mijn mening, heel geschikt om de multiperspectiviteit van geschiedenis te laten zien. Toch kon ik dit pas echt goed doen in periode 3, toen we Nederland-Indonesië behandelden.

Dit begon al vroeg toen ik een les in het teken stelde van Jan Pieterszoon Coen. Is een standbeeld van deze zeeheld/tiran nog gepast in deze tijd? Hier liet ik de leerlingen over na denken. Hiermee wilde ik dus een moreel-pragmatisch doel bereiken.⁶⁰ De leerlingen konden zich indirect spiegelen aan deze 'held', en bij zichzelf nagaan of zijn prestaties op het gebied van zeevaart en verovering opwegen tegen de grootschalige moord op de Bandan-eilanden. Een ander bekend voorbeeld is Chamberlain,

⁶⁰ Wilschut, van Straaten en Riessen, Geschiedenisdidactiek.

die na een vergadering met Hitler overtuigd was van het feit dat er in de nabije toekomst geen oorlog zou uitbreken: 'peace in our time.' Zijn optimistische houding, gecombineerd met de appeasementpolitiek kan dienen als een les over dictators: als je naar hun pijpen danst om oorlog te voorkomen, kan het nog weleens verkeerd uitpakken. Toen ik in mijn lessen bij de politionele acties aankwam, ontstond er ook ruimte om te werken naar identiteitsvormende doelen. Het verschil tussen de bevestigende houding, waarbij iemand identiteit in de geschiedenis zoekt d.m.v. nationale trots en de ontkennende houding; een negatief oordeel vellen over het optreden in de Nederlandse kolonie, kwam mooi tot uiting in een les over Joop Hueting. Hierbij zag ik voor het eerst dat de leerlingen inzagen hoe perspectieven op de geschiedenis kunnen verschillen; dat veteranen die in hetzelfde leger gediend hadden zo konden verschillen over wat er gebeurd was, en hoe dit op hen als soldaten reflecteert.

De kritisch-analytische doelen kwamen ook vaak langs. Bijvoorbeeld het tegengaan van mythevorming (de communistische heilstaat) en de onvoorspelbaarheid van historische ontwikkelingen (val van de Berlijnse Muur). Maar eentje bleef vaak achter: het kritisch omgaan met representaties en interpretaties van het verleden.⁶¹ En dit aspect kwam juist bij Lit2 nadrukkelijk aan bod. In het proces van het maken van dit meesterstuk ben ik me namelijk meer bewust geworden van de verschillende interpretaties en beelden van geschiedenis. Bijvoorbeeld het besef dat verschillende bronnen elkaar op sommige vlakken kunnen tegenspreken, en op andere vlakken elkaar juist kunnen aanvullen. Maar ook hoe de historische 'bril' die je opzet tijdens het bestuderen (aandacht voor structuren/individuele culturen/economie) de uitkomst van een historische verklaring kan beïnvloeden. Dit is iets wat ik in mijn lessen bij stage niet of nauwelijks heb verwerkt. Ik was lang van mening dat het behandelen van verschillende historici en hun uiteenlopende interpretaties met vmbo-leerlingen niet heel zinvol zou zijn. Zouden de verschillende beelden het vak niet veel te complex maken? Kan ik me niet beter richten op kennisoverdracht en moreel-pragmatische en identiteitsvormende doelen? Hoe kan ik in hemelsnaam in een lesuurtje de historici introduceren, uitleggen wat standplaatsgebondenheid is én dan ook nog verschillende interpretaties behandelen?

In het proces van Lit1 en -2 moest ik hier intensief mee bezig. Het lezen en verwerken van bronnen was niet genoeg, ook de mensen achter de bron, verklaring of het onderzoek waren nu van belang. Waarom vindt historicus A dit, en waarom hecht historicus B zoveel waarde aan een daling van de lonen? Essentieel bij dit soort vragen is een strakke afbakening. Focus je op een bepaalde periode, duidelijk geformuleerde factoren en een concrete hoofdvraag. Dan blijkt dat je met gerichte kennis

⁶¹ Ibidem

best wat langer uit kan wijden over hoe historische theorieën tot stand komen, en hoe bronnen bijdragen aan een goed onderbouwde visie op een historisch fenomeen.

Ik had de lessen in dit meesterstuk niet kunnen maken als ik daarvoor niet Lit1 en -2 had gemaakt. Net zoals je bij dit vak moet schrappen en je echt moet richten op een bepaald doel, zo geldt dat ook voor de bijbehorende lessen. Het leek me niet haalbaar om een mini-versie van Lit2 in twee lessen te gieten. Ik wilde het begrijpelijk houden voor de leerlingen, ze niet doodgooien met historische vaktermen en het vooral stapsgewijs aanbieden, met een instap die ervoor zorgt dat ook leerlingen met minder interesse of aanleg voor geschiedenis de les kunnen volgen. Het onderwerp heb ik wel één-op-één overgenomen, al heb ik gekozen voor de Republiek in plaats van de Late Middeleeuwen én de Republiek. Maar de sociaaleconomische positie van de vrouw is als focus gebleven.

Naar mijn mening is het behandelen van vrouwen en hun positie bij geschiedenisonderwijs iets wat veel te weinig voortkomt. In mijn stagejaar heb ik nauwelijks vrouwen terug laten komen in de lessen, en eerlijk gezegd zijn de onderwerpen daar ook niet altijd even geschikt voor. Dit klinkt misschien als een slecht excuus: in principe kun je elk onderwerp behandelen vanuit het perspectief van vrouwen. Maar het beeld dat leerlingen hebben van een onderwerp als de wereldoorlogen, het lesmateriaal wat zij krijgen (en ik als docent mee moet werken) en de leerdoelen voor het examen of de toetsen sluit vaak niet aan bij vrouwen in het geschiedenisonderwijs. Ik denk dat dit zeker verbonden is met het beeld dat vrouwen vaak geen spectaculaire of interessante dingen meemaakten, wat enigszins aansluit bij de verdringingsthese die o.a. Opitz zo broodnodig heeft genuanceerd. Als je vrouwen nauwelijks laat terugkomen in het geschiedenisonderwijs, is het niet zo gek dat er een beeld ontstaat waarbij vrouwen thuis zitten, op de kinderen passen en het huis schoonmaakten. Het waren immers de mannen die op reis gingen, oorlog voerden, staatsgrepen pleegden, revoluties neersloegen en nieuwe uitvindingen op de markt brachten. Hier zit misschien wel een kern van waarheid in, de sensationele historische periodes staan vaak bol van de mannen, vrouwen komen er bekaaid vanaf. De vraag is echter of dit de historische werkelijkheid betrof, of dat dit een hardnekkig beeld is wat door eeuwen van mannelijke geschiedschrijvers keer op keer is opgeworpen. Is het tekort aan vrouwen in de geschiedenis gerechtvaardigd, of slechts een gevolg van de historische bril die we (misschien onbewust) ophebben en ook aan onze leerlingen doorgeven.

In dit geval heeft het focussen op vrouwen in de geschiedenis, en historisch denken en redeneren, zeker nut. Zo wordt in 'Historisch Denken'⁶² geschiedenis omschreven als een soort geweten dat ons

⁶² Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2e druk; Assen 2015)

eraan herinnert dat we in de eerste plaats de waarheid moeten spreken. Als historicus moet je mensen motiveren om voorzichtig en genuanceerd te zijn in hun oordeel. Dit kan bijvoorbeeld toegepast worden zodra iemand zijn houding jegens vrouwen kracht probeert bij te zetten met historische voorbeelden. Om een te snel en ongenuanceerd oordeel over vrouwen in de geschiedenis te voorkomen, kan geschiedenis dus zeker van betekenis zijn. Zo bleek uit Lit2 dat vrijwel elke historicus inziet dat vrouwen niet alleen binnen zaten om het huishouden te doen. Toch vermoed ik dat dit beeld niet bekend is bij veel mensen. Door dit aan te tonen, bijvoorbeeld met behulp van uiteenlopende bronnen, kan dit beeld bij leerlingen worden voorkomen, of worden rechtgezet als het beeld als gemanifesteerd is. Op deze manier kan geschiedenis dus functioneren als een spreekwoordelijk geweten, dat ons waarschuwt voor een te snel oordeel of overhaast generalisatie.

Een opvatting als 'vrouwen deden niks belangrijks in de geschiedenis' kan ook geïnterpreteerd worden als een mythe. Er is immers geen bewijs voor, en het beeld dat dit lijkt te bevestigen is waarschijnlijk een gevolg van traditie en oude geschiedschrijving. Het behandelen van vrouwengeschiedenis, bijvoorbeeld in de les, kan op deze manier deze mythe te bestrijden⁶³. Hierbij hoeft geen radicaal ander beeld te worden gevormd, bijvoorbeeld dat de 17de-eeuwse samenleving niet patriarchaal was, of dat mannen en vrouwen volledig gelijk waren. Dit zou immers ook een mythe zijn. Maar onderwijs over vrouwen in deze periode zou de leerlingen wel een inzicht verschaffen wat gebaseerd is op correcte gegevens, en hen dus weerbaar maken tegen onzinverhalen. Dit perspectief kan de hedendaagse genderverhoudingen ook relativiseren⁶⁴: kijk eens hoe ver vrouwen gekomen zijn, vergeleken met een periode die wel lang geleden was, maar ook bekend staat om de relatieve vrijheid en hoge mate van welvaart.

Een ander aspect van Lit2 wat mijn lessen heeft beïnvloed is de manier van verwerken. Voorheen waren mijn lessen behoorlijk docentgestuurd. Dit wilde ik bij deze les echt voorkomen. Dit om verschillende redenen: het zou dan een enorm saaie les worden waarbij ik als docent heel veel uitleg en de leerling alleen maar zou moeten absorberen, en daarnaast ga je zo voorbij aan het hele idee van multiperspectiviteit. Dit komt naar mijn mening namelijk het beste tot recht wanneer leerlingen ook ten opzichte van elkaar andere standpunten innemen en kunnen onderbouwen. Daarom heb ik ervoor gekozen om af te wisselen in groeperingsvormen. Hierbij kan het zijn dat twee groepjes leerlingen dezelfde bron analyseren, en hier vervolgens allebei andere conclusies uit trekken. Dit zou voor mij de kern van het debat op een abstracte manier omvatten; dat leerlingen inzien hoe een-en-

⁶³ Ibidem

⁶⁴ Ibidem

dezelfde bron toch tot andere conclusies kan leiden, net zoals bij historici. Daarnaast moeten leerlingen in deze les bronnen met elkaar vergelijken en ze beoordelen op betrouwbaarheid en representativiteit. De bronnen die ik heb uitgekozen zijn wel verantwoord, maar toch is het goed dat leerlingen er ook zelf kritisch naar kijken. In mijn voorgaande lessen gebruikte ik wel bronnen, maar vaak gaf ik ze simpelweg aan: lees de bron en beantwoord de vragen. Ik liet de leerlingen de bron niet analyseren of kritisch bekijken. Het belang hiervan is in Lit2 zo belangrijk, dat ik dit meteen heb verwerkt in mijn lessenserie.

Oftewel, Lit1 en Lit2 hebben niet alleen mijn beeld van de functie van geschiedenisonderwijs beïnvloed, maar ook de manier waarop in mijn lessen inricht. Het kritisch omgaan met interpretaties van het verleden kwam voorheen niet echt terug in mijn lessen, net als het analyseren van bronnen. Dit is door Lit2 compleet veranderd. De taak was namelijk om het omschreven debat te verwerken in een lessenserie. Dit leek me eerst een hele moeilijke opgave, maar na lit1 en 2 te hebben gemaakt was het een stuk gemakkelijker. Ik heb in de les geprobeerd om het voor elke 3tl-leerling haalbaar te maken; beginnend met basisbronnenkritiek en verklaren. Het onderscheid tussen bronnen en factoren heb ik geïntroduceerd door middel van bekende voorbeelden en een online quiz. Pas in de tweede les liet ik leerlingen echt intensief werken met bronnen. Hierbij is samenwerken een essentieel onderdeel. Dit biedt namelijk ruimte voor meerdere perspectieven en maakt dat discussie onlosmakelijk verbonden is met de les. Zo wordt het vakinhoudelijke doel (bewust worden van meerdere perspectieven en deze samenvoegen in een historisch beeld/oordeel) ook onderdeel van de vakinhoudelijke invulling. Het moest ook niet te moeilijk worden, en zeker niet te langdradig of te veel theorie tegenover te weinig verwerking. Daarom heb ik gekozen voor een opdrachtformulier waarbij de leerlingen stapsgewijs door middel van kleine opdrachten de bronnen analyseren. Dit zorgt tegelijkertijd voor een logische opbouw van simpel naar complex, overeenkomend met de taxonomie van Bloom.⁶⁵ Na dit vak past in mijn onderwijsvisie dus ook het **kritisch omgaan met interpretaties van het verleden**, en het **formuleren van een onderbouwde historische mening**, allebei verbonden met bronnenkritiek als historische vaardigheid. Dit heb ik zo opgesteld dat het haalbaar en begrijpelijk is voor een 3tl-klas, maar ook een mate van complexiteit bevat, zonder dat er gewerkt wordt naar één enkel historisch beeld wat juist zou zijn. Ik heb er nog aan gedacht om beeldvormen erin te verwerken, bijvoorbeeld door de leerlingen een waardeoordeel te laten vellen over de positie van de vrouw. Hierbij zouden ze zowel hun eigen waarden als de waarden in het

⁶⁵ Wilschut, van Straaten en Riessen, Geschiedenisdidactiek.

verleden kunnen vergelijken. Dit leek me echter iets te veel van het goede, voor een vervolgles zou het natuurlijk gebruikt kunnen worden.

2. Literatuurlijst

Afbeeldingen

Pieter de Hooch, *Vrouw die een kind zoogt en een meisje met hond in een interieur*, 1658-1660.

Olieverf op doek. 67.9 x 55.6 cm. Fine Arts Museums of San Francisco.

Boeken:

De Vries, Jan, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present* (2008).

Haemers, Jelle, e.a., *Wijvenwereld* (Vrijdag Uitgevers 2019).

Kamp, Jeanette, e.a., *Geschiedenis schrijven! wegwijzer voor historici* (2016).

Mulder-Bakker, Anneke B., *Verborgene vrouwen: kluizenaressen in de middeleeuwse stad* (Uitgeverij Verloren 2007).

Opitz, Claudia, *Geschiedenis van de vrouw 2*. Georges Duby en Michelle Perrot ed. (Amsterdam, Nederland: Agon BV 1993).

Pegtel, Alies, *Zij in de geschiedenis: wat mannen nooit vertelden* (2019).

Riessen, M.G., e.a., *Oriëntatie op geschiedenis: basisboek voor de vakdocent* (2016).

Van Straaten, Dick & Claassen, Rien & Groot, Frans & Raven, Arno & Wilschut, Arie, *Historisch denken* (2^e druk; Assen 2015)

Wilschut, Arie Herman Josephus, Th. Van Straaten en M.G. Riessen, *Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent* (2013).

Artikelen

DBNL, 'Geschiedenis van de vrouw in de Middeleeuwen, Madoc. Jaargang 1992 - DBNL', *DBNL*

<https://www.dbnl.org/tekst/_mad001199201_01/_mad001199201_01_0008.php>.

De Moor, T., en J.L. van Zanden, 'Een reactie van De Moor en Van Zanden op het tseg-artikel van

Manon van der Heijden, Elise van Nederveen Meerkerk en Ariadne Schmidt: "Terugkeer van

het patriarchaat? Vrije vrouwen in de republiek"', *Tijdschrift voor sociale en economische*

geschiedenis 9 (2012) 61 <doi:10.18352/tseg.266>. </doi:

Jane Whittle, 'A Critique of Approaches to 'Domestic Work': Women, Work, and the Pre-Industrial Economy', *Past & Present* 243, no. 1 (May 1, 2019): 35–70, doi:10.1093/pastj/gtz002.

Pierik, Bob, 'Where was women's work? Gender, work, and urban space in Amsterdam, 1650–1791', *Women's History Review* 32 (2022) 1–22 <doi:10.1080/09612025.2022.2123439>. </doi:

Ramirez, Janina, *Femina: The instant Sunday Times bestseller – A New History of the Middle Ages, Through the Women Written Out of It* (Random House 2022).

Schmidt, Alexander, M.P.C. Van Der Heijden en Elise Van Nederveen Meerkerk, 'Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de Republiek', *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 6 (2009) 26 <doi:10.18352/tseg.453>. </doi:

Websites

'Boek "Wijvenwereld" veegt de vloer aan met clichés over vrouwen in de middeleeuwen', *Nieuws* <<https://nieuws.kuleuven.be/nl/2019/boek-wijvenwereld-veegt-de-vloer-aan-met-cliches-over-vrouwen-in-de-middeleeuwen>>.

'Femina van Janina Ramirez' <<https://www.hebban.nl/boek/femina-janina-ramirez>>.

'Freedom of the streets | NWO', NWO (2021) <<https://www.nwo.nl/en/cases/freedom-streets>>.

'Verborgen vrouwen / mi quam een schoon geluit in mijn oren', *Wapenveld* <<https://wapenveldonline.nl/artikel/839/verborgen-vrouwen-mi-quam-een-schoon-geluit-in-mijn-oren/>>.

Admin, 'Recensie | Alies Pegtel – Zij in de geschiedenis', *Jonge Historici* (2020) <<https://www.jhsg.nl/recensie-alies-pegtel-zij-in-de-geschiedenis/>>.

Van Den Broeck, Karl, 'Janina Ramirez: 'Geschiedenis wordt altijd herschreven om hedendaagse belangen te dienen'', *DeWereldMorgen.be* (2023) <<https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2023/01/09/janina-ramirez-geschiedenis-wordt-altijd-herschreven-om-hedendaagse-belangen-te-dienen/>>.

Visser, Yuri, 'De status van het huwelijk in de late Middeleeuwen', *Historiek* (2022)

<<https://historiek.net/de-status-van-het-huwelijk-in-de-late-middeleeuwen/140794/>>.

Wur, 'Ook in de Gouden Eeuw was boer specialist', *Boerderij* (2012) <<https://www.boerderij.nl/ook-in-de-gouden-eeuw-was-boer-specialist>>.

Podcasts

'Daniëlle van den Heuvel en Bob Pierik over The Freedom of the Streets' (2022)

<<https://open.spotify.com/episode/3tpbXW6z6yWNT0JygjYjvQ?si=ace1619935ed47cd>>

[geraadpleegd 2 juni 2023].

3. Bijlagen

Achtergrond van hoofdrolspelers

- **Ariadne Schmidt** (1972) is momenteel werkzaam als bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Leiden. Haar specialisaties zijn sociaaleconomische-, gendergeschiedenis en geschiedenis van de stadscultuur⁶⁶. In 2001 promoveerde ze met haar proefschrift 'Overleven na de dood', over Weduwen in Leiden tijdens de Gouden Eeuw. Hierna werd ze onderzoeksleider bij het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis, waar ze werkte aan het project 'Women's work in the early modern Northern Netherlands, c. 1500-1815'. In 2018 werd Schmidt ook benoemd tot bijzonder hoogleraar voor de Geschiedenis van de Leidse Stadscultuur aan de Universiteit Leiden.⁶⁷
- **Bob Pierik** heeft een divers CV; zo heeft hij aan de Universiteit Leiden samengewerkt met Den Haag. Hij heeft als journalist stage gelopen bij De Groene Amsterdammer⁶⁸, hier schreef hij artikelen over emancipatie en de keerzijde van vrijwilligerswerk in Afrika. Ook was hij begeleider voor ProDemos.⁶⁹ In 2017 is hij begonnen met zijn project *Freedom in the Streets* aan de Universiteit van Amsterdam, wat uiteindelijk resulteerde in de publicatie van zijn proefschrift op 11 februari 2022.⁷⁰ Inmiddels werkt hij als onderzoeker aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, hier werkt hij mee aan een onderzoek over de geschiedenis van drinkwater. Binnen zijn onderzoek werkt Pierik ook buiten de grenzen van geschiedenis. Hij focust zich onder andere op de stedelijke geschiedenis, gendergeschiedenis en politieke ontwikkelingen. In zijn proefschrift ligt er ook een sterke nadruk op mobiliteit, de publieke ruimte en de rol van voertuigen.⁷¹
- **Claudia Opitz** (1955) is sinds 1994 docent vroegmoderne tijd op de universiteit in Bâsel. Hiervoor heeft ze geschiedenis, Duits en sociologie gestudeerd. In 1985 behaalde ze een doctoraat met een onderzoek over vrouwelijke biografieën uit de dertiende en veertiende eeuw. Haar publicaties gaan voornamelijk over de geschiedenis van vrouwen en familie.

⁶⁶ Ariadne Schmidt. (z.d.). *Universiteit Leiden*. <https://www.universiteitleiden.nl/medewerkers/ariadne-schmidt/publicaties>

⁶⁷ RadioGuys.nl, 'Ariadne Schmidt benoemd tot hoogleraar voor de Geschiedenis van de Leidse Stadscultuur | Sleutelstad', Sleutelstad (2018) <<https://sleutelstad.nl/2018/04/17/ariadne-schmidt-benoemd-tot-hoogleraar-voor-de-geschiedenis-van-de-leidse-stadscultuur>>.

⁶⁸ 'Bob Pierik – De Groene Amsterdammer' (2017) <<https://www.groene.nl/auteur/bob-pierik>>.

⁷⁰ Universiteit van Amsterdam, 'De straat tot leven: bewegingen van Amsterdammers in de 17e en 18e eeuw', Universiteit van Amsterdam (2022) <<https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-geesteswetenschappen/nieuws/2022/02/de-straat-tot-leven-bewegingen-van-amsterdammers-in-de-17e-en-18e-eeuw.html>>.

⁷¹ 'Bob Pierik', *Vrije Universiteit Amsterdam* <<https://research.vu.nl/en/persons/bob-pierik/fingerprints/>>.

- **Danielle van den Heuvel** heeft in 2007 haar PhD gehaald op de Universiteit van Utrecht. Hierna heeft ze onderzoek verricht op Cambridge van 2007 tot 2012 en college gegeven op de Universiteit van Kent in Canterbury. Vanaf 2016 werkt ze aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Haar wortels liggen in de sociaaleconomische geschiedenis van pre-industrieel Nederland, maar ze heeft zich inmiddels ook verdiept in de geschiedenis van de publieke ruimte en de stedelijke omgeving. Haar onderzoek behelst onderwerpen als genderrollen in het straatleven, eetculturen, huisvesting en stedelijke demografie. Ze is vooral geïnteresseerd in de geschiedenis van minderheden als vrouwen en de armen. Haar werkwijze kenmerkt zich door langetermijnonderzoek en samenwerking met sociale wetenschappen.⁷² Een terugkerende trend in haar meer recente werk is een focus op planologie en de invloed van gender op mobiliteit, huisvesting en de stedelijke ruimte.⁷³
- **Elise van Nederveen Meerkerk** (1975) is werkzaam bij de Universiteit van Utrecht als hoogleraar economische en sociale geschiedenis. Ze is gespecialiseerd in de geschiedenis van arbeidsverhoudingen, met extra aandacht voor vrouwen- en kinderarbeid. Ze is in 2007 gepromoveerd met het proefschrift *De draad in eigen handen*
- **Jan Luiten van Zanden** werkt momenteel aan de Universiteit Utrecht als faculteitshoogleraar *Global economic history in an interdisciplinary perspective*. Zoals in deze titel naar voren komt richt van Zanden zich voornamelijk op mondiale vraagstukken. Eerst lag de focus hierin vooral op armoede en ongelijkheid, maar in meer recente werken houdt hij zich ook bezig met genderongelijkheid en de gevolgen daarvan. Binnen onderzoek naar welzijn kijkt hij verder dan het inkomen; ook factoren als duurzaamheid en milieu neemt hij mee in dit soort onderzoeken. Volgens de website van de Universiteit Utrecht⁷⁴ wordt zijn werk gekenmerkt door drie aspecten. Ten eerste is zijn werk te herkennen aan het vele kwantificeren van complexe fenomenen als huwelijkssystemen en veiligheid. Daarnaast is zijn onderzoek interdisciplinair, als opgeleide historicus én econoom combineert van Zanden de historische context met meer economische bronnen. Ook haalt hij bevindingen aan uit de antropologie, demografie en evolutiebiologie. Daarnaast werkt Van Zanden ook intensief samen met andere internationale onderzoekers. Hij heeft verstand van een breed aantal expertises.

⁷² 'Dr. D.W.A.G. (Danielle) van den Heuvel', *Universiteit van Amsterdam* (2023)

<<https://www.uva.nl/profiel/h/e/d.w.a.g.vandenheuvel/d.w.a.g.van-den-heuvel.html?cb#Profile>>.

⁷³ 'Danielle HEUVEL | Associate Professor | PhD | University of Amsterdam, Amsterdam | UVA | Department of History, Archaeology and Area Studies | Research profile', ResearchGate <<https://www.researchgate.net/profile/Danielle-Heuvel-2>>.

⁷⁴ 'Medewerkers - Universiteit Utrecht' <<https://www.uu.nl/medewerkers/JLvanZanden/In%20de%20media>>.

- **Manon van der Heijden** (1966) werkt momenteel aan de Universiteit van Leiden als hoogleraar Comparative Urban History. In 1998 behaalde ze haar Ph.D. op de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Daarna heeft ze gewerkt op de universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Leiden. Ze is gespecialiseerd in vroegmoderne stedelijke historie, en de geschiedenis van misdaad en recht, huwelijk en familie en burgerschap.⁷⁵ In 2012 ontving zij een Vici-premie voor excellente onderzoekers voor haar onderzoek naar criminaliteit en vrouwen in het verleden. Zij publiceerde in 2014 het boek 'Misdadige Vrouwen', over aanrakingen van vrouwen met criminaliteit en rechtspraak in Holland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw.
- **Tine de Moor** (1975) is een Belgische historica. In haar studies in Gent, Londen en Antwerpen richtte ze zich zowel op geschiedenis als milieukunde⁷⁶. De Moor werkt sinds 2004 aan de Universiteit van Utrecht. In 2012 werd ze hoogleraar aan de Universiteit van Utrecht, met een onderzoek over de ontwikkeling en het functioneren van sociaaleconomische instituties als gilden, marktgenootschappen, burgerinitiatieven en coöperaties. Naast historicus is Tine De Moor ook president van The International Journal of the Commons; een wetenschappelijk tijdschrift, en lid van de Europese vereniging voor economische geschiedenis.⁷⁷

⁷⁵ 'Manon van der Heijden', Leiden University <<https://www.universiteitleiden.nl/en/staffmembers/manon-van-der-heijden#tab-2>>.

⁷⁶ prof. dr. M. (Tine) De Moor', Rotterdam School of Management, Erasmus University <<https://www.rsm.nl/people/tine-de-moor>>.

⁷⁷ De Moor, Tine, 'Tine de Moor', Sociale Vraagstukken <<https://socialevraagstukken.nl/author/tine-de-moor/>>.

